

М. С. Дәүләтшина
Н. Н. Кинйәбаева
Г. М. Садыкова

БАШКОРТ ТЕЛЕ

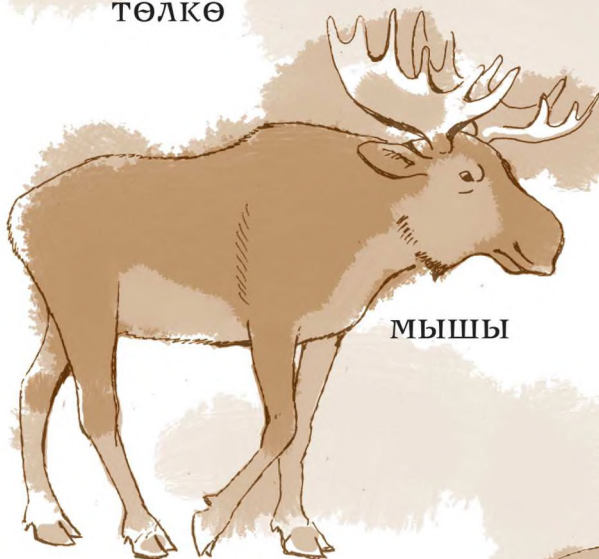
төлкө

ярғанат

көзән

мышы

терпе

айыу

бүрө

куян

һеләүһен

кама

этэс

себеш

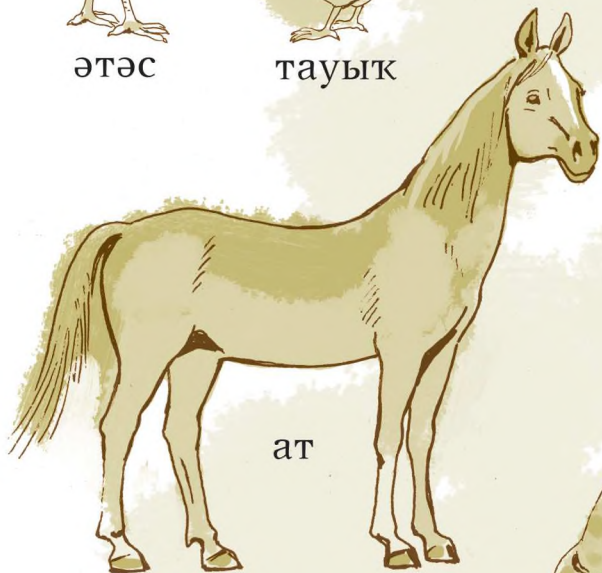
тауык

йорт куяны

кәзә

ат

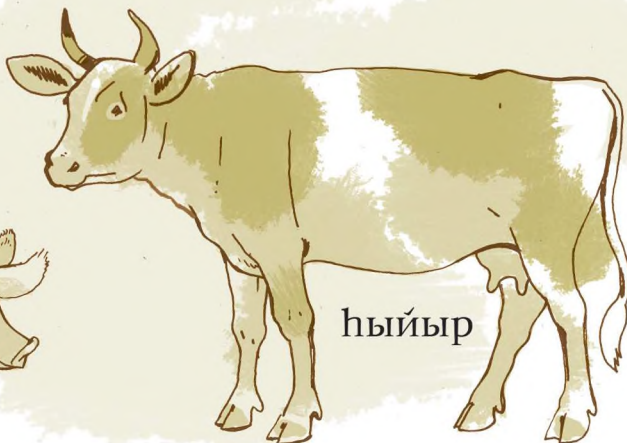
бесәй

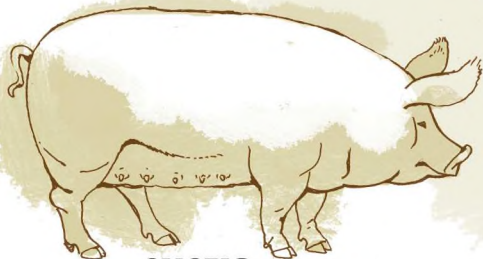
эт

өйрәк

һыйыр

суска

М. С. ДӘҮЛӘТШИНА, Н. Н. КИНЙӘБАЕВА,
Г. М. САДЫКОВА

3 БАШКОРТ ТЕЛЕ

**Укытыу рус телендә алып барылған
дөйөм белем биреү ойошмаларында
башкорт телен (дәүләт теле буларак)
өйрәнәү өсөн укыу кулланмаһы**

2-се баҫма

Шартлы тамгалар — Условные обозначения

- — тыңлап аңлау — аудирование
- — төркөмдә эш — работа в группе
- — парлап эшләү — работа в паре
- — катмарлы эш — задание повышенной трудности
- — хәтерзә калдырыу өсөн материал — материал для запоминания
- — дәрес һаны — номер урока
- — белемде киңәйтеү өсөн материал — материал для расширения кругозора
- — актив һүзлек — активная лексика
- — пассив һүзлек — пассивная лексика

Дәүләтшина, М. С.

Д95 Башкорт теле : укытыу рус телендә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмаларының 3-сө класы өсөн башкорт телен (дәүләт теле буларак) өйрәнөү өсөн укыу кулланмаһы. — 2-сө басма / М. С. Дәүләтшина, Н. Н. Кинйәбаева, Г. М. Садыкова. — Өфө : Китап, 2017. — һүрәттәре менән 124 бит.

ISBN 978-5-295-06803-4

УДК 373.167.1:811.512.141
ББК 81.2 Баш-922

ТП—2017

ISBN 978-5-295-06803-4

© Дәүләтшина М. С., Кинйәбаева Н. Н.,
Садыкова Г. М., 2015
© Васипов А. Ә., һүрәттәр, 2015
© БР-зың Зәйнәб Бишшева ис.
Башкортостан «Китап» нәшриәте ДУП-ы,
бизәләш, 2017

1

Үтелгәндәрзе кабатлау

Повторение изученного

Алфавит

Аа <i>А а</i>	Кк <i>К к</i>	Фф <i>Ф ф</i>
Бб <i>Б б</i>	Лл <i>Л л</i>	Хх <i>Х х</i>
Вв <i>В в</i>	Мм <i>М м</i>	Һһ <i>Һ һ</i>
Гг <i>Г г</i>	Нн <i>Н н</i>	Цц <i>Ц ц</i>
Ғғ <i>Ғ ғ</i>	ң <i>ң</i>	Чч <i>Ч ч</i>
Дд <i>Д д</i>	Оо <i>О о</i>	Шш <i>Ш ш</i>
Зз <i>З з</i>	Өө <i>Ө ө</i>	Щщ <i>Щ щ</i>
Ее <i>Е е</i>	Пп <i>П п</i>	ь <i>ь</i>
Ёё <i>Ё ё</i>	Рр <i>Р р</i>	Ыы <i>Ы ы</i>
Жж <i>Ж ж</i>	Сс <i>С с</i>	Ь <i>ь</i>
Зз <i>З з</i>	Ҙ <i>Ҙ</i>	Ээ <i>Э э</i>
Ии <i>И и</i>	Тт <i>Т т</i>	Әә <i>Ә ә</i>
Йй <i>Й й</i>	Уу <i>У у</i>	Юю <i>Ю ю</i>
Кк <i>К к</i>	Үү <i>Ү ү</i>	Яя <i>Я я</i>

Т 1. Һорауҙарға яуап бирегеҙ.

Башкорт телендә нисә хәреф бар? Башкорт теленә генә хас өндәрҙе әйт. Ниндәй хәрефтәрҙең баш хәрефе юк һәм ни өсөн? Хәреф менән өн нимәһе менән айырыла?

2. Шиғырҙы тасуири укы.

Беренсе сентябрь бөгөн,
Якшылык, Белем көнө.
Тик мәктәп һәм укытыусы
Йәшәү серенә өйрәтә
Ерҙәге һәр кешене.

(Тамара Ғәниева)

3. Мәкәлдең мәғәнәһен аңлат.

Күп укыһаң, күп белерһең.

Это интересно

В мире есть 65 алфавитов. Самый большой у кхмеров — 72 буквы. У жителей Новой Гвинеи самый маленький алфавит — 11 букв. У вьетнамцев самое большое количество гласных — 55. А у абхазцев гласных звуков всего 2.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/Алфавит>

өн — звук
хәреф — буква
һуҙынкы — гласный
тартынкы — согласный

йәшәү сере —
секреты жизни
ерҙәге — на земле
һәр — каждый

2

Мин кем?

Ты кто?

A 1. Тексты тыңла.

Сэләм! Минең исемем Урал. Фамилиям — Кинйәбаев. Мин Өфөлә Зәки Вәлиди урамында 5-се йортта йәшәйем. Мин 21-се мәктәптә укыйым. Рус, инглиз телдәрен якшы беләм. Башкорт телен дә өйрәнәм. Күп телдәрҙе белергә кәрәк.

п 2. Диалогты ролләп укығыз.

- Сәләм!
- **Һаумы!**
- Һинең исемең нисек?
- **Зифа. Ә һинең?**
- Минекә Урал.
- **Исемең матур икән.**
- Әйе, Урал батырҙың кеүек.
- **Ә кем ул Урал батыр?**
- Ул әкиәт батыры.

Это интересно

Башкирскому эпосу «Урал-батыр» более 4 тысяч лет. Урал-батыр на своём крылатом коне борется со злом, чтобы на земле царил мир.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/Урал-батыр>

Как можно здороваться?

Һаумыһығыҙ!
Хәйерле иртә!
Хәйерле көн!
Хәйерле кис!
Сәләм!
Һаумы!

Здравствуйте!
Доброе утро!
Добрый день!
Добрый вечер!
Привет!
Здравствуй!

3. Шығырҙы укы, өндәрҙе дәрәҫ әйт.

Хәлдәрен беләм

Күршеләремдең көн һайын

Хәлдәрен беләм.

Ихтирам менән ололап,

Сәләмдәр бирәм:

— һаумыһығыҙ! — тип өндәшәм

Шәһит бабайға.

— Сәләм! — тип кулымды бирәм

Иптәш малайға.

— Хәйерле көн, Ләлә апай!

— Хәйерле көн, Әнисә!

— һаумы, Ғәфүр, Катерина!

— һаумы, Зилә, Нәфисә!

(«Йәншишмә» газетаһынан)

4. Укытыусыға, оло кешегә, дуҫтарға нисек өндәшергә ярай?

фатир — квартира

йорт — дом

урам — улица

кала — город

әкиәт — сказка

A 1. Тексты тыңла.

Әлфиә Башкортостанда йәшәй. Ул башкорт кызы. Уның әсә теле — башкорт теле.

Раян Татарстандан килгән. Ул татар. Уның әсә теле — татар теле.

Пётр Мәскәүзән килгән. Ул рус. Уның әсә теле — рус теле.

Валя Марий Эл Республикаһынан килгән. Ул мари кызы. Уның әсә теле — мари теле.

Үзеңде кунактар менән таныштыр.

П 2. Диалогтарҙы ролләп укығыҙ һәм хәтерегеҙгә калдырығыҙ. Оҡшаш диалогтар төзөгөҙ.

1. — Әлфиә, таныш бул, был Настя.

— Бик шатмын. Настя, һез кайҙан?

— Мин Шишмәнән. Ә һез кайҙан?

— Мин Белореттан.

2. — Ғәфү ит, һин Балтастанмы?

— Юк, мин Сибайҙан.

3. — Айрат, таныш бул, был Олег. Ул Благоварҙан, Языковонан.

— Танышыуға шатмын.

— Мин дә.

Это интересно

В Республике Башкортостан мирно живут более 120 национальностей: башкиры, татары, русские, чуваша, марийцы, удмурты, поляки, немцы, азербайджанцы, армяне, казахи и т. д.

Как можно попрощаться?

Һау булығыҙ!

Осрашканға тиклем!

Хуш! Хушығыҙ!

Һау бул!

До свидания!

До встречи!

Пока! Прощайте!

Пока! До свидания!

таныш бул — знакомься
эсә теле — родной язык
килгән — пришёл (-а, -о, -и),
приехал (-а, -о, -и)

шатмын — рад
кунак — гость

4

Һин кайзан?

Ты откуда?

А 1. Тексты тыңла.

Минең исемем Раян. Мин Татарстанда Казан калаһында йәшәйем. Өфөгә кунакка килдем. Өфө калаһында минең олатайым менән өләсәйем йәшәй. Улар хәзер хаклы ялда. Иртәгә Илештән апайым да килә. Мин бик шатмын.

п 2. Диалогты ролләп укығыз.

- Сәләм, Настя!
- **Һаумы, Альбина!**
- Кайзан киләһең?
- **Кинонан. Ә һин?**
- Мәктәптән. Бөгөн бейеү түңәрәге булды.
- **Бик якшы. Иртәгә безгә кил. Һау бул!**
- Ярай! Хуш!

п 3. Диалогты үзгәртегез.

Кулланыу өсөн һүззәр: театрҙан, магазиндан, кунактан, стадиондан, ... киләм.

Это интересно

У башкир используются различные виды приветствий. Приветствия «Һаумыһығыз! Сәләм! Хәйерле көн! Хәйерле иртә! Хәйерле кис!», сопровождаемые рукопожатием, являются наиболее употребительными. Старинное приветствие «Әссәләмәғәләйкүм! Вәғәләйкүмәссәләм!» употребляется реже. Когда приветствия сопровождаются пожиманием руки собеседника двумя руками, это служит знаком особого расположения, радушия. Подавать только одну руку старикам, пожилым людям считается неуважением.

[https://ru.wikipedia.org/wiki/Башкирский речевой этикет](https://ru.wikipedia.org/wiki/Башкирский_речевой_этикет)

Хәлдәр нисек? Как дела?	якшы һәйбәт	хорошо
	насар шәп түгел	плохо

иртәгә — завтра

хаклы ял — пенсия
ярыш — соревнование
кунакка килеү — прийти
в гости

5 Һин кайҙан? Ты откуда?

А 1. Айнур язған хатты тыңла.

Минең исемем Айнур. Фамилиям — Сәлимов. Мин Салауат калаһында йәшәйем. Компьютерға уйнарға яратам. Шахмат уйыны ла окшай. Мәктәп ярышында беренсе урын алдым. Дустар эзләйем. Һеҙҙән хаттар көтәм.

п 2. Диалогты тултырып, ролләп укығыз.

— Хәйерле көн!

— ...

— Минең исемем Алик. Ә һинең исемиң нисек?

— ...

— Һин кайҙан килдең?

— ...

— Ғәфү ит, ишетмәнем.

— ...

— Ә-ә, рәхмәт. Әйзә, дустарым менән таныштырам.

— Киттек.

3. Текстты укы, һөйләп өйрән.

Мин Стәрлетамакта йәшәйем. Стәрлетамак — зур һәм матур кала. Ул Стәрле йылғаһы буйында урынлашкан. Шуға ла исемдәре окшаш. Без Стәрлетамакка Ташкенттан күсеп кайттык. Миңә Башкортостан окшай.

дустар эзләйем — ищу
друзей
хаттар көтәм — жду
писем

йылға буйында — на берегу
реки
урынлашкан — расположился
окшаш — похож
күсеп кайттык — переехали

6

Нин кайзан?

Ты откуда?

A

1. Тексты тыңла.

Башкортостан

Башкортостан — иркен ил. Майзаны 143 мең 600 квадрат километр. Республиканың сиктәре Пермь, Екатеринбург, Силәбе, Ырымбур өлкәләре һәм Татарстан, Удмуртия республикалары ерзәре менән тоташа. Башкорттар ошо өлкәләр һәм республикаларға ла йәшәй. Башкортостан үзе 54 районға бүленә, халкы 4 миллиондан артык.

Башкортостан Республикаһының үз Конституцияһы, дәүләт флагы, гербы һәм гимны бар.

Баш калабыз менән район, ауыл һәм калаларҙы тимер юл, таш юл, һыу һәм һауа юлдары бәйләй. Поездар, автобустар, кәмәләр һәм самолёттар өзлөкһөз йөрөп тора.

(«Акбузат» журналынан)

Т 2. һорауҙарға телдән яуап бирегеҙ.

1. Башкортостан ниндәй өлкәләр менән сиктәш?
2. Башкортостанда нисә район бар? һин уларҙың кайһыларын беләһең?
3. Башкортостан Республикаһының дәүләт символикаһына нимәләр инә?
4. Башкортостан ерендә ниндәй транспорт йөрөй?

Башкортостан тураһында түбәндәге сайтта укый алаһығыҙ: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

3. һүрәттәрҙе ентекләп кара. Астындағы яҙыуҙарҙы укы.

Башкортостан Республикаһы
флагы

Рәсәй Федерацияһы
флагы

Башкортостан Республикаһы
гербы

Рәсәй Федерацияһы
гербы

п 4. Диалогты ролләп укыгыз һәм әңгәмә короғоз.

— Наумы! Минең исемем Олег.

— Наумы! Бик шатмын. Ә минең исемем Морат.

— Мин дә бик шат. Нин кайзан?

— Мин Татарстандан.

— Шулаймы ни? Ә кайһы каланан?

— Казандан. Ә нин Өфөнәнме?

— Юк, мин Өфөнән түгел, Учалынан.

— Ә-ә, ул калала булғаным юк.

— Безгә кунакка кил. Урал йәшмәләрен, Ирәмәлде күрерһең.

Башкортостан Республикаһы Дәүләт гербы авторы — рәссам Фазлетдин Ислахов.

Башкортостан Республикаһы Дәүләт гимны һүззәренең авторзары — Рауил Бикбаев, Рәшит Шәкүр.

Башкортостан Республикаһы Дәүләт гимны көйөнең композиторы — Фәрит Изрисов.

Башкортостан Республикаһы Дәүләт флагы авторзары — Урал Мәсәлимов, Ольга Асабина.

майзан — площадь
халык — народ
дәүләт — государство

сиктәре — границы
өлкә — область

7 Нин кайзан? Ты откуда?

A 1. Тексты тыңла.

Башкортостандың байлығы

Рәсәйзә Башкортостан үзенең тәбиғи байлығы менән дан тота. Башкортостан ерендә йылғалар, күлдәр бик күп.

Башкортостанда иң зур йылға — Ағизел. Ул Кама йылғаһына коя. Ә Ағизелгә Каризел, Дим, Инйәр, Танып, Сәрмәсән, Эҫем, Езем, Нөгөш һәм башка йылғалар кушыла.

Башкортостанда күлдәр зә бик күп. Уларзың иң зуры — Асылыкүл. Унан кала Кандракүл, Аккүл, Талкаҫ күлдәре килә. Яктыкүлдә, Талкаҫта, Өргөн һәм Шәмсетдин күлдәрендә ял йорттары һәм шифаханалар эшләй. Ололар за, балалар за бында килеп ял итә, һаулығын нығыта.

(«Акбузат» журналынан)

T 2. һораузарға яуап бирегез.

1. Башкортостандың ниндәй йылғаларын, күлдәрен күргәнең бар?
2. Йәй көнә ауылға барғаның бармы?
3. Был ауылда ниндәй йылғалар, күлдәр бар?

П 3. Диалогты ролләп укығыз, үзгәртеп төзөгөз.

— Ләлә, Өфөлә булғаның бармы?

— **Эйе, бар.**

— Ниңә Өфө окшанымы?

— **Элбиттә. Бигерәк тә Салауат Юлаев һәйкәле, Башкорт дәүләт академия драма театры, «Ләлә-Тюльпан» мәсете, Нестеров музейы.**

— Тағы кайза булдың?

— **Циркта һәм Курсак театрында.**

— Якутов паркына барзыңмы?

— **Юк, өлгөрмәнем.**

— Тағы ла Өфөлә булырға тура килһә, «Ете кыз» фонтанын да барып күр. Ул музыкаль фонтан.

Башкортостандың ете мөгжизәһе

«Урал батыр» эпосы, Шүлгәнташ мәмер-
йәһе, башкорт балы, Салауат Юлаев һәйкәле,
курай, «Янғантау» шифаханаһы, «Красноусол»
шифаханаһы

дан тота — славится
ял йорто — дом отдыха
шифахана — санаторий

тәбиғи байлык — природное
богатство
коя — впадает
кушыла — присоединяется
һаулык — здоровье
һәйкәл — памятник

8

Был нимә? Бармы?**Что это? Есть ли?**

- A** 1. Тексты тыңла, һорауҙарға яуап бир.

Парта

Беләһегезме, партаны кем уйлап тапкан? Инженер түгел, ә рус врачы Ф. Ф. Эрисман. Ул балаларҙың күҙ ауырыуҙарын тикшергән ғалим булған. Уларҙың һәйбәт күреүен һаклап калырға тырышкан. Шуға күрә парта уйлап тапкан. Укыған ваҡытта китап партала ята. Күзҙәр арымай һәм бозолмай икән.

(«Хочу всё знать» журналынан)

Был һөйләмдәр текска тура киләме?

1. Партаны укытыусы уйлап тапкан.
2. Ф. Ф. Эрисман күҙ врачы булған.
3. Китап партала күзҙән алыс ята, күҙ арымай.

2. Көләмәсте укы, иптәшенә һөйләп күрһәт.

Беренсе класка укырға барған Илшат:

— Мин мәктәпкә бармайым, — ти.

— Ниңә? — тип һорай әсәһе.

— Укый ҙа, яҙа ла белмәйем. һөйләшергә укытыусы рөхсәт итмәй, — ти Илшат.

Т 3. Нүззәрзе укығыз, тәржемәһен иҫегеҙгә төшөрөгөҙ.

акбур, такта, сепрәк, укыусы, дәрес, тәнәфес,
дәфтәр, кәләм, юйғыс, дәреслек, көндәлек, буяу,
укытыусы

П 4. Диалогты ролләп укығыз, һөйләп өйрәнегеҙ.

- Саша, сәләм!
- Сәләм, Ринат!
- Хәлдәр нисек? Кайҙан киләһең?
- Якшы. Гимназиянан.
- Камил кәрәк ине. Күрмәнеңме?
- Ул гимназияла калды.
- Ә Лена кайҙа икән?
- Ул да класта ине.
- Рәхмәт! Йүгерҙем!

Это интересно

Первоначально греческое *σχολή* (школа) означало «досуг, свободное времяпровождение», затем стало применяться как «занятие на досуге».

В России первая школа появилась благодаря Петру I, в ней учились только мальчики 12—17 лет.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/Школа>

ғалим — учёный
арымай — не устают
бозолмай — не портятся

күз ауырыуҙары —
глазные болезни

Был нимә? Бармы?

Что это? Есть ли?

- A** 1. Тексты тыңла, һорауҙарға яуап бир.

«Полиглот»

Әсәһе Айнурҙы башкорт класына укырға бирҙе:
— Һәр кем туған телен белергә тейеш, — тине.
Айнурға бында һис кенә лә окшаманы. Окшар ине лә ул... Укытыусыны ла, класташтарын да аңламай за куя. Русса ғына һөйләшеп өйрәнгәс ни.

Аптырағас, әсәһе уны француз класына күсереп ултыртты. Беренсе дәрестә үк Айнурҙың күҙе дүрт булды. Укытыусы [ʃ] өнөн аңлата башланы.

— Бәй, был бит башкортса [ʃ], — тип кысқырып ебәрҙе Айнур. Уға французса укыу за окшаманы.

Әсәһе уны инглиз класына алып барҙы. Укытыусы ауызын ғына аскайны, Айнур аптырап калды:

— Башкортса [ʃ] бит был.

Башы каткан Айнур төрөк класына күсте. Тик унда ла башкортса [h] булып сыкты. Малайҙар Айнурҙан «полиглот» тип көлә башланы. Шунда ғына Айнур әсәһенең һүҙҙәрен аңланы. Тырышып башкортса өйрәнә башланы.

(Факиһа Туғызбаева)

Был һөйләмдәр текска тура киләме?

1. Француз класында [ʃ] өнөн өйрәнәләр.
2. Инглиз класында [ʃ] өнөн өйрәнәләр.
3. Төрөк класында [h] өнөн өйрәнәләр.
4. Малайҙар Айнурҙан «полиглот» тип көлә башлай.
5. Айнур русса ғына һөйләшеп өйрәнгән.

п 2. Диалогтарҙы ролләп укығыз, үзгәртеп төзөгөз.

1. — Был китап һиндә бармы?

— Юк.

— Ә кайза бар?

— Китапханала.

2. — Таза дәфтәрең бармы?

— Ниңә?

— Минең дәфтәрем тулды. Биреп тор эле.

— Мә, ал.

— Рәхмәт.

Это интересно

Первые школы у башкир появились в XVI веке и назывались мектебе и медресе. В XVIII веке появились русскоязычные школы.

[https://ru.wikipedia.org/wiki/Образование
в Башкортостане](https://ru.wikipedia.org/wiki/Образование_в_Башкортостане)

Как сказать нет?

Кыҙғаныска каршы, юк.

Дөрөҫ түгел.

Хаталанаһың.

Улай түгел.

Йәл, булмай.

К сожалению, нет.

Неправда.

Ошибаешься.

Не так.

Жаль, не получится.

ярай — можно, ладно,
хорошо
ярамай — нельзя
мөмкин — можно

уқырға бирзе — отдала
учиться
күсте — перешёл
күзе дүрт булды (фразеол.) —
очень удивился

10 **Нимәһез!** **Без чего?**

А 1. Тексты тыңла.

Ялкау Зилә

Иртән торғас, сәс тарамай,
Битен йыумай сәй эсә.
Азак өҫтәлен дә йыймай
Уйнарға сығып китә.

Мәктәптән кайтқас, сумкаһын
Теләһә кайза ырғыта.
Берәй эш эшләргә тиһән,
Тиз үк сығып һыпырта.

(«Йәншишмә» газетаһынан)

П 2. Диалогты ролләп уқығыз. Дауам итегез һәм окшаш
диалог төзөгөз.

- һаумы, Алик!
- **Сәләм, Лена!**
- Хәзер ниндәй дәрес була?
- **Математика дәресе.**
- Ә башкорт теле дәресе буламы?

- Була, өсөмсө дәрес.
- Нин өй эшен эшләнеңме?
- Эйе, элбиттә.
- Бик шәп. Дәфтәреңде бир әле.
- Нимә? Бына һиңә...

3. һүззәрзе игтибар менән укы. Ниндәй үзгәреш күрзәң?

дәфтәр	дәфтәр һез	без тетради
ручка	ручка һыз	без ручки
кәләм	кәләм һез	без карандаша
һүзлек	һүзлек һез	без словаря
китап	китап һыз	без книги
линейка	линейка һыз	без линейки

4. һөйләмдәрзе тәржемә ит.

Сижү без тетради. Пришөл без книги. Черчу без линейки. Читаю без словаря.

Как обрадоваться!

Бик якшы!	Очень хорошо!
Бик шәп!	Отлично!
Һәйбәт! Якшы!	Хорошо!
Мин бик шатмын!	Я очень рад(а)!
Иң киткес!	Прекрасно!

азак — после
һыпырта, каса — убегает
теләһә кайза — куда попало
һыза — чертит

11 Нимәһез? Без чего?

A 1. Тексты тыңла.

Өсөнсөләр

Беренсе лә түгел без,
Икенсе лә түгел без.
Өс йыл бергә укығас,
Бер зә булмаҫ күңелһез.

Бөтәбез зә уңғанбыз,
Әйтерһең, бер туғанбыз.
Бәләкәстәр өсөн без
Ағай, апай булғанбыз.

(Сафуан Әлибай)

T 2. Укығыз һәм әңгәмә ойоштороғоз. Ә һез ниндәй кәңәштәр өҫтәр инегез?

Укыусыларға кәңәштәр:	Укытыусыларға кәңәштәр:
Мәктәпкә өйгә эште эшләп килегез. Дәрестә телефон менән уйнамағыз.	Укыусыларға насар билдәләр куймағыз. Өйгә эште азырак бирегез.

п 3. Диалогтарҙы ролләп укығыҙ, окшаш диалогтар төзөгөҙ.

1. — Гөлфиә Зөфәрәрова, һаумыһығыҙ!

— һаумы, Урал!

— Ғәфү итегеҙ, мин китапһыҙ килдем.

— Нимә булды?

— Өйҙә оноттом.

— Мә, минең китапты алып тор.

— Рәхмәт.

2. — Әлфиә, башкортса-русса һүзлегең бармы?

— Бар.

— Биреп тор әле, мин һүзлекһеҙ килгәнмен.

— Мә, ал. Тәнәфестә индерерһең, йәме. Миңә лә башкорт теле дәресенә кәрәк.

Как удивляться!

Бына һиңә...
Нисек улай?!
Аптырайым!
Булмаҫ!

Вот тебе на...
Как же так?!
Я удивляюсь!
Не может быть!

билдә — оценка
кәңәш — совет
күңелһеҙ — невесело

түгел — не
туғанбыҙ — родственники

12 Нимәһез!
Без чего!

13

Кем? Нимә эшләй?**Кто? Что делает?**

A 1. Тексты тыңла, һораузарға яуап бир.

Йәшәмеш үсә

Кәнифә әбей, Йәшәмеште янына ултыртып, һораша башланы:

— Минең төргәкте ниңә алып кайтып бирмәнең?

— Мин... без... кемгә бирергә белмәnek.

— Нисек белмәнең? «Өләсәйеңә бир», — тинем дә баһа.

— Юк, һин әллә һиндәй Миңкамалға тинең.

— Эй, улым, Өмөкамал тигәнмендер.

— Эйе, шулай тинең.

— Шулай булғас, ниңә бирмәнең?

— Мин ул Өмөкамалды тапманым.

— Ә өләсәйеңдең исеме нисек?

— Өләсәй.

Йәшәмештең өләсәһе йәштәре сыккансы көлдө лә:

— Балам, Өмөкамал мин булам. Минең исемем Өмөкамал, — тине.

(Луиза Азамат)

1. Нисек уйлайһың, Йәшәмешкә нисә йәш икән?

2. Өләсәйеңдәрзең исемен беләһеңме?

Т 2. Фаилә ағзаларының исемдәрен иҫегезгә төшөрөгөз.

олатай (картатай), өләсәй (картәсәй), атай, әсәй, апай, езнә, ағай, еңгә, һеңле, кусты, бабай, инәй, ейән, ейәнсәр

Бирелгән һүззәрзе кулланып, һөйләмдәр төзөгөз.

Өлгө: Олатайымдың исеме Наил. Уға 65 йәш. Ул пенсионер.

П 3. Диалогты ролләп укығыз. Үзегез зә окшатып һөйләп карағыз.

- Айрат, һинең туғандарың бармы?
- **Әйе. Апайым һәм кустым бар.**
- Уларға нисә йәш?
- **Апайыма — 13, кустыма 5 йәш.**
- Ә исемдәре нисек?
- **Урал, Әминә.**
- Исемдәре матур икән.

Это интересно

Шежере — башкирская родословная, куда вносились имена предводителей родов по мужской линии, включались сведения об исторических событиях, важнейших фактах из жизни родов и племён. Возраст некоторых шежере составляет более тысячи лет. Знание родовых шежере считалось обязательным до 7 колена.

[https://ru.wikipedia.org/wiki/Башкирское шежере](https://ru.wikipedia.org/wiki/Башкирское_шежере)

Атай-әсәйеңә изгелек эшләнән, озон ғүмерле булырһың.

езнә — муж старшей сестры
еңгә — жена старшего брата
инәй — тётя
бабай — дядя
ейән — внук
ейәнсәр — внучка

төргәк — свёрток
йәш — слеза
тапманым — не нашёл
көлдө — рассмеялась

14

Нимә эшләргә тейеш?

Что должен делать?

1. Тексты тыңла.

Минең исемем Шакир, фамилиям — Булатов. Миңә 9 йәш. Мин өсөнсө класта укыйым.

Минең атайым, әсәйем, олатайым, өләсәйем, апайым, кустым бар. Атайымдың исеме Ильяс. Ул врач. Әсәйемдең исеме Светлана. Ул банкта эшлэй. Апайым — студент. Ул университетта укый. Кустым беренсе класта укый. Олатайым менән өләсәйем — пенсионерҙар. Мин уларға өйҙә ярҙам итәм. Без бик татыу йәшәйбез.

п 2. Диалогты ролләп укығыз һәм дауам итеgez.

- Улым, мин эшкә киттем.
- Әсәй, компьютерға уйнайым әле?
- Юк, тәүзә тәрилкәләрзә йыу.
- Ә һуңынан компьютер яраймы?
- Юк. һеңлеңдең математикаһын тикшер.
- Ә һуңынан компьютер яраймы?
- Юк. Дәресеңде эшлә.
- Ә һуңынан компьютер яраймы?
- ...

3. Текстты укы, һораузарға яуап бир.

Әсә рәхмәте

Бөгөн Рәстәмдең әсәһе эштән һуң кайтты. Өйгә инде лә аптырап калды:

— Улым, изәнде кем йыузы? Әллә өләсәйең килдеме?

— Юк, мин йыузым, — тине Рәстәм.

— һин йыузыңмы? һиңә кем йыуырға кушты?

— Бер кем дә кушманы. Үзем йыузым. һыу за килтерзем. Әйберзәрзә йыйыштырзым.

Әсәһе улын косаклап алды.

— Бына рәхмәт, улым! Бына рәхмәт!

Әсә лә кыуанды, Рәстәм дә шатланды.

(Әхтәм Ихсан)

1. Рәстәм һиндәй эштәр башкарған?

2. Ә һин әсәйеңә ярзам итәһеңме?

3. Ул эштәрзә башкарыу һиңә ауырма, еңелме?

илэй, йә ойокбаш бэйлэй. Мин өлэсәйемде бик яратам.

Был һөйләмдәр текска тура киләме?

1. Минең өлэсәйем элек фабрикала эшлэгән.
2. Хәзер ул өйзә генә тора.
3. Әсәйем бик уңған.
4. Ул тәмле итеп коймак коя, бөлештәр бешерә.
5. Өлэсәйемдең аяктары һис тик тормай.
6. Мин өлэсәйемде бик яратам.

2. Шиғырҙы тасуири укы.

Каникулдар етһә инде
Өлэсәйгә мин барам.
Рәхәтләнөп ял итәмен,
Уның янында — байрам.

(«Ақбузат» журналынан)

Т 3. һөйләмдәр төзөгөз, тәржемә итегөз.

Өлгө: Әгәр мин атай булһам, улым менән футбол уйнар инем.

Әгәр мин ... булһам,	балаларым менән сәйәхәт итер инем. балаларыма гел тундырма, кәнфит алыр инем. балам менән шахмат, шашка уйнар инем. балам менән катокка, бассейнға, футболға, хоккейға, конкурстарға, бәшмәккә, еләккә, сит илдәргә йөрөр инем.
-------------------------	--

П 4. Диалогты ролләп укыгыз, үзгәртеп төзөгөз.

1. — Атай, ял көнө катокка барабызмы?

— Буш булһам, барырбыз.

— Руслан да барһын әле.

— Ярай.

2. — Руслан, ял көнө нимә эшләйһең?

— Белмәйем әле.

— Әйзә, катокка барайык. Атайым да бара.

— Көн йылы булһа, барырбыз.

сәйәхәт — путешествие
бик уңған — очень
умелая

сит илдәргә йөрөр инем —
ездил бы в другие страны
йөн иләй — шерсть прядёт
кулдары һис тик тормай —
очень трудолюбивая

16

Нимә эшләргә тейеш?

Что должен делать?

Т 1. Нисек уйлайһыгыз, атай-әсәйзәр балаларына нисек карарға тейеш? Кәңәштәрзе укыгыз. Нимәләр өстәр инегез?

Атай-әсәйзәр балаларына күберәк ирек бирергә тейеш.

Атай-әсәйзәр балалары менән йышырак һөйләшергә тейеш.

Атай-әсәйзәр балаларын аңлай белергә тейеш.

Атай-әсәйзәр балаларын яратырға тейеш.

Атайың менэн эсэйнде тыңлаһаң, якшы кеше булырһың.

2. Диалогтарзы ролләп укығыз. Үзгәртеп төзөгөз, дауам итегөз.

1. — Тиззән байрам етө.

— Ниндэй байрам?

— Әсэйзәр байрамы.

— Ә касан була?

— 30 ноябрь.

— Рәхмәт, хәзәр белдем.

2. — Андрей, һин эсэйеңә бүләк әзерләнеңме?

— Әзерләйем.

— Ә нимә әзерләйһең?

— ...

3. Шиғырзы тасуири укы, эш дәфтәренә күсереп яз.

Әсәймә

Донъялағы иң-иң матур
Кеше, эсэй, һин бит ул.
Матурлығың ай, кояшка,
Сәскәләргә тиң бит ул!

Донъялағы иң кәзәрле,
Иң бәхетле кеше бул.
Әсәйзе бәхетле итеү —
Балаларзың эше ул!

(Тәнзилә Дәүләтбирзина)

ай — луна
кояш — солнце
иң кәзерле — самый
дорогой (-ая, -ое, -ие)

ирек бирер инем — дал бы
свободу
йышырак һөйләшәргә —
чаще разговаривать
аңлай белергә — понимать
бәхетле итеү — сделать
счастливым

17

Нимә эшләргә тейеш?

Что должен делать?

Т 1. Балалар атай-әсәйзәренә нисек карарга тейеш?
Атай-әсәйзәр фекерен укыгыз һәм үзегеззекен өстәгез.

Балалар өйгә бирелгән эштәрзе үз аллы башкарырга тейеш.

Балаларга тырышып укырға кәрәк.

Балаларга атай-әсәйзәрен ихтирам итергә кәрәк.

Балалар атай-әсәйзәренә ярзам итергә тейеш.

п 2. Диалогты ролләп укыгыз, һөйләп өйрәнегез.

— Алло! һаумыһыгыз!

— һаумыһыгыз!

— Миңә Зифа апай кәрәк ине.

— **Әйе, тыңлайым. Был кем?**

— Зифа апай, был Айнур. һеззе әсәйзәр байрамы менән котлайым!

— **Рәхмәт, Айнур! Әсәйең өйзәме?**

— Өйзә. Ул һеззе кунакка көтә.

— **Ярай, килермен.**

3. Байрамға ниндәй бүләк һайлар инең?

сәскә, торт, кәнфит, һүрәт, «5» билдәһе, открытка, матур шиғыр, йыр

4. Шиғырҙы дәрәс укы.

Әсәйеңдең рәхмәтен ал!
Юлың һәр ваҡыт уңыр.
Бәхет һине һис ташламаҫ,
Өйөңә шатлык тулыр.

(Динә Талхина)

Ғәфү итегез, ...
Беләһегеҙме, ...
Әйт (әйтегез) әле,
зинһар, ...
Тыңлағыҙ әле, ...
Тыңла әле, ...

Извините, ...
Знаете, ...
Скажи (скажите),
пожалуйста, ...
Послушайте, ...
Послушай, ...

ихтирам итеү — уважать
бәхет — счастье
шатлык — радость

ташламаҫ — не покинет
тулыр — наполнится
көтә — ждёт
килермен — приду

18

Кем кайза эшләй?

Кто где работает?

A 1. Тексты тыңла.

Малайзар

— Мин, үскәс, ағай булам,

Унан һуң бабай булам!

— Ә мин бабай булғас та,

Гел һәйбәт малай булам!

— Мин үзем атай булам!

— Ә мин олатай булам!

— Үскәс, кем булырымды

Мин әле әйтмәй торам!

— Мин батыр һалдат булам!

— Ә мин космонавт булам!

— Ә мин Третьяк булам!

Капкала һакта торам.

(Роберт Миңнуллин)

2. Тасуири укы. Хыялың тураһында һөйләргә өйрән.

Мин тәржемәсе булырға хыялланам. Әле мәктәптә рус, инглиз, башкорт телдәрен өйрәнәм. Интернетта дустарым да бар. Аралашыуы бик кызык. Тағы ла француз телен өйрәнергә теләйем.

3. Үскәс, һин кем булырға теләйһең? Үзеңә һөнәр һайла.

Өлгө: Үскәс, мин банкир булам.

Кулланыу өсөн һүззәр:

бухгалтер	балыксы
директор	тәржемәсе
дизайнер	төзөүсе
риэлтор	бейеүсе
программист	йырсы
врач	һатыусы
музыкант	китапханасы
архитектор	тәрбиәсе
журналист	умартасы
юрист	уқытыусы
инженер	курайсы
полицейский	бақсасы

П 4. Диалогтарзы ролләп уқығыз, үзгәртеп төзөгөз.

1. — Мостай Кәрим кем ул, беләһеңме?

— Юк, белмәйем. Әйт әле!

— Ул башкорт халык шағиры.

— Ә-ә, хәзәр белдем. Рәхмәт.

2. — Әйтәйемме, үскәс, кем булам?

— Әйт һуң.

— Үскәс, мин президент булам.

— Кем-кем?

— Президент. Шуға тырышып укыйым.

— Бик якшы!

тәржемәсе — переводчик
төзөүсе — строитель
һатыусы — продавец
тәрбиәсе — воспитатель
йырсы — певец
бейеүсе — танцор
баксасы — садовод

булам — буду
үскәс — когда вырасту
хыял — мечта
халык — (зд.) народный

19

Кем кайза эшлэй?

Кто где работает?

A 1. Текстты тыңла.

1. Мин Әлфиә. Миңә 24 йәш. Мин һатыусы. Өфөлә магазинда эшләйем. һөнәрәм үземә бик окшай.

2. Минең исемем Ринат. Фамилиям — Булатов. Мин 30 йәштә. Мәләүездә төзөүсе булып эшләйем. Эшемде яратам.

3. Мин Гөлназ. Башкортмон. Өфөлә йәшәйем. Җур фирмала тәржемәсе булып эшләйем. Инглиз телен якшы беләм. Аксамы? Кү-ү-үп!

4. Мин Резеда. Миңә 10 йәш. Мин мәктәптә укыйым. Үскәс, балалар врачы булам. Минең атайым да врач булып эшлэй. Балалар уны ярата.

5. Мин Вера. Кондитер булып эшләйем. Төрлө тәмлекәстәр, торттар бешерәм. Балалар мине ярата.

п 2. Диалогтарзы ролләп укыгыз.

1. — Марат, атайың кайза эшлэй?

— Мәктәптә.

— Ул укытыусымы?

— Юк, тренер.

2. — Әлфиә, апайың кайза эшлэй?

— Поликлиникала.

— Ул врачмы?

— Эйе, ул теш врачы.

3. — Юлай, ағайың укып бөттөмө?

— Эйе.

— Кайза эшлэй?

— Бер фирмала менеджер булып эшлэй.

Это интересно

Во всём мире насчитывается более 70 тысяч различных профессий. Самыми распространёнными являются профессии врачей, учителей, менеджеров, бухгалтеров, банковских работников, юристов.

Также встречаются очень редкие профессии, например, **переворачиватель пингинов**. Пингины не могут переворачиваться самостоятельно. По этой причине на полюсных станциях работает человек, помогающий пингинам снова встать, когда те засматриваются на садящийся либо взлетающий самолёт.

<http://timjob.ru/interesnoe/interesnye-professii.html>

Т 3. Италиян шағиры Дж. Родаризың «Есе бармы һөнәр-зең?» шиғырынан өзөк укығыз, һораузарға яуап бирегез.

Есе бармы һөнәрзең?

Гел буяу есе
Малярзан сыға.
Замазка һеңгән
Быяласыға.

Бензин һеңешкән
Шофёр ағайға.
Эшсенең кулы
Буялған майға.

Һатыусы бөркә
Кәнфит естәре.
Дарыу аңкыта
Доктор эштәре.

Балык есенә
Сума балыксы.
Бер еһез йәшәй
Эшһез калыусы.

Хушбуй һөртһә лә
Был ата ялкау,
Ундай әзәмгә
Эләкмәй мактау.

(Айһылыу Йәғәфәрова тәржемәһе)

1. Шиғырза ниндәй профессиялар һаналған?
2. Ни өсөн эшһеззең есе юк?
3. Эшһезгә мактау эләгәме? Ни өсөн эләкмәй?

ялкау — ленивый
кеше — человек
еҫ — запах
быяласы — стекольник
мактау — похвала

хушбуй — духи
бензин һеңешкән —
пропах бензином
аңкыта, бөркә — пахнет
эшһез — безработный

20 Кем кайза эшләй? Кто где работает?

А 1. Текстты тыңла.

Врач булам

Атайым тәржемәсе, әсәйем укытыусы, ағайым архитектор булып эшләй. Ә миңә, үскәс, кем булырға икән? Ошо һораузы олатайыма бирзем. Ул 25 йыл теш врачы булып эшләне, әле пенсияла. Олатайым балалар врачы булырға кәңәш итте. Мин уның менән килештем.

(«Здоровье» журналынан)

П 2. Диалогты ролләп укығыз, һөйләп өйрәнегез.

- Роберт, сәләм! Кайзан киләһең?
- Сәләм! Авиамоделист түңәрәгенән.
- Унда нимә эшләйһегез?
- Без унда төрлө самолёт моделдәре эшләйбез.
- Кызык икән.
- Эйе, үскәс, мин лётчик булам.
- Мин бер кайза ла йөрәмәйем. Кем булырымды белмәйем.

Т 3. һүрәттәрҙе карағыҙ, һөйләмдәрҙе укығыҙ. Тағы ла ниндәй һөнәрҙәрҙе әйтә алаһығыҙ?

<p>— Хөрмәтле пассажирҙар! Һеҙҙе теплоходта сәйәхәткә сакырабыҙ!</p>	
<p>— Балалар, бал ашағыҙ. Ул бик файҙалы.</p>	
<p>— 112 номерына шылты- раттығыҙмы?</p>	

4. Шиғырҙы тасуири укы.

Бик күп апайҙар йәшәй
Без йәшәгән зур йортта.
Улар эшләй врачтар,
Инженерҙар булып та.
Ә Таһирҙың әсәһе
Элек полковник булған.
Самолёттан ут атып,
Фашист яҙарын кырған.
Минең әсәйем прораб,
Һалдыра ул зур йорттар,
Һалдыра халыҡ өсөн
Магазиндар, клубтар.

(Тимер Арслан)

Это интересно

Forbes назвал 25 самых интересных профессий, которые будут востребованы через 15–20 лет. Среди них урбанист-эколог (проектирует новые экологически чистые города), менеджер космотуризма (будет разрабатывать туристические программы в околокосмическое пространство), космобиолог и космогеолог (космобиолог исследует, как ведут себя организмы в космосе, происходят ли генные изменения, и создаёт экосистемы для орбитальных станций и лунных баз; космогеолог занимается разведкой и добычей полезных ископаемых на Луне и астероидах).

<http://www.univer-rating.ru>

Егәрленең кулы ете.

Тырышлык — зурлык, ялкаулык — хурлык.

Ялкаузың эше таркау.

Калған эшкә кар яуа.

умартасы — пчеловод
янғын һүндереүсе —
пожарный
йорт, өй — дом

кәңәш итте — посоветовал
киләштем — согласился
кызык икән — интересно
һалдыра — строит
халык өсөн — для народа

21

Нимәләр? Нимә эшләйҙәр?

Что? Что делают?

1. Яңы һүҙҙәр менән таныш.

Т 2. Текстты укығыз, һорауҙарға яуап бирегеҙ.

Кеше — тәбиғәт балаһы. Уға һауа ла, һыу за кәрәк. Кеше үсәмлек, йәнлектәрҙән башка йәшәй алмай. Коштар, сәскәләр кешенең тормошон бизәй. Тауҙар, урманнар, йылғалар, күлдәр булмаһа, донъя йәмһез булыр ине.

Бына шуларҙың бөтөнөн бергә тәбиғәт тип атайҙар.

(«Акбузат» журналынан)

1. Нимә ул тәбиғәт?
2. Кеше тәбиғәтһез йәшәй аламы?
3. һеҙҙең яқта ниндәй йылғалар, күлдәр, тауҙар бар?

п 3. Диалогты ролләп укыгыз.

— Айрат, беләһеңме, Испанияла мамонттар төшөрөлгән мәмерйә бар икән. Кисә Интернетта укыным.

— Ә мин шундай мәмерйәлә булдым.

— Алдайһың!

— Ысын. Олатайымдарза, Бөрийән районыңда бар. Шүлгәнташка сит илдәрзән дә кешеләр килә.

— Башкортостанда мәмерйәләр күп инде ул.

— Мамонттар төшөрөлгән мәмерйәләр донъяла өсәү генә: береһе Францияла, икенсеһе Испанияла, өсөнсөһе беззә.

Это интересно

На территории Бурзянского района находится Капова пещера, или Шульган-Таш. Протяжённость всех ходов пещеры составляет более 2,9 км. Пещера имеет три яруса. В 1959 году зоолог А. В. Рюмин открыл в Каповой пещере (Шульган-Таш) наскальные рисунки, которые выполнены в основном охрой — природным пигментом на основе животного жира, возраст их около 18 тыс. лет, изображены мамонты, лошади и другие животные.

[https://ru.wikipedia.org/wiki/Шульган-Таш\(заповедник\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Шульган-Таш(заповедник))

тәбиғәт — природа
һыу — вода
күл — озеро
донъя — мир

тормошон бизәй —
украшают жизнь
йәмһез — некрасивый
мәмерйә — пещера
сит ил — граница

22

Нимәләр? Нимә эшләйзәр?

Что? Что делают?

А 1. Тексты тыңла.

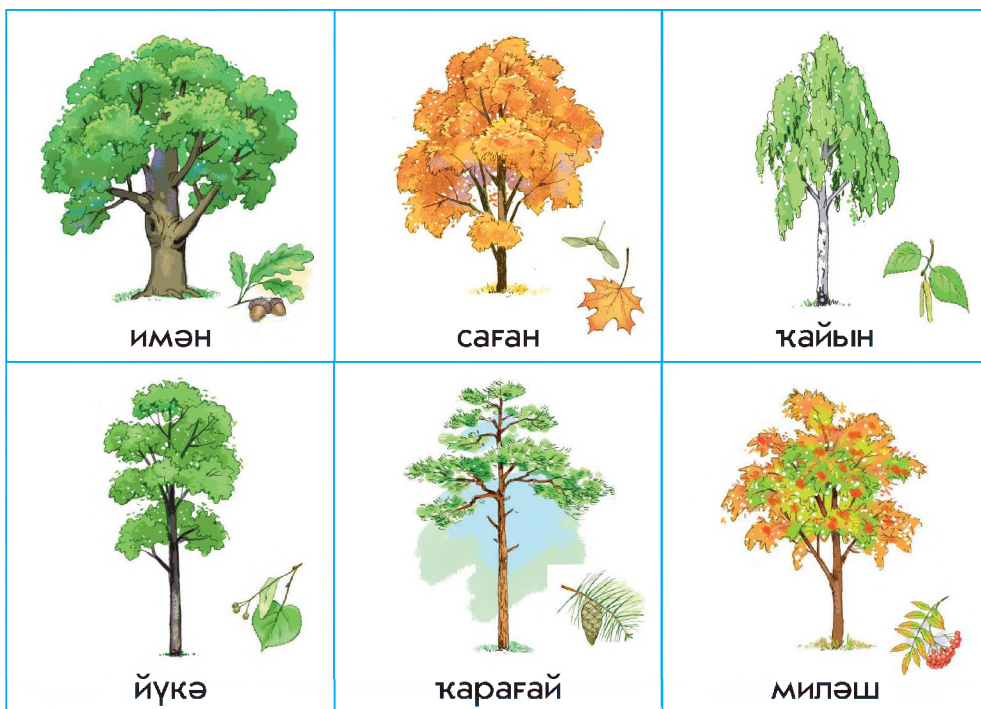
Уралып яткан Уралда
Болот кеүек таузар бар,
Айыу, төлкө, бүреһе...
Теләгән бер януар бар.
Сөйәм тиһәң, шоңкар бар,
Менәм тиһәң, толпар бар,
Тәрән-тәрән күле бар,
Борма-борма юлы бар.

(Кобайырзан)

П 2. Диалогты ролләп укығыз.

- Әсәй, мин мәктәптән һуң паркка барҙым.
- **Унда нимә эшләнең?**
- Хезмәт дәресенән өйгә эш бирзеләр.
- **Паркта өйгә эш эшләйзәрме ни?**
- Апликация өсөн япрактар йыйҙым.
- **Ниндәй япрактар йыйҙың?**
- Имән, кайын, саған, миләш япрактарын йый-
ҙым. Күрһәтәйемме?
- **Бик матур булған, балам.**

3. Яңы һүззәр менән таныш.

Это интересно

21 марта отмечается Всемирный день леса. В мире много разнообразных деревьев. Самыми интересными считаются: молочное дерево (содержит сок, как молоко), колбасное дерево (плоды в виде колбасок), яичное дерево (плоды похожи на куриное яйцо), шоколадное дерево — какао, хлебное дерево (плоды весом до 25 кг), кофейное дерево, железное дерево.

<http://muzey-factov.ru/tag/trees>

урман — лес
үсә — растёт
сәскә ата — цветёт
һарғая — желтеет

сәнсә — колет
япрак яра — распускает
листья

23 Нимәләр! Нимә эшләйзәр! Что! Что делают!

A 1. Тексты тыңла.

Башкортостанда 20 төр ағас үсә. Иң күп таралғандары: карағай, шыршы, кайын, имән, саған, йүкә.

(<http://www.priroda-rb.info/rastenie.html>)

2. Яңы һүззәр менән таныш.

роза

ләлә

кәнәфер

ыһйы

умырзая

күгәрсен күзе

Т 3. Диалогты ролләп укығыз, һорауҙарға яуап бирегеҙ.

— Укыусылар, бөгөн әсәйҙәр байрамы. Ниндәй сурприздар әҙерләйһегеҙ?

Урал: — Мин роза гөлләмәһе алам.

Тимур: — Ә минең әсәйем ләлә ярата.

Радмир: — Мин торт алам. Атайым акса бирҙе.

Әлиә: — Минең аксам юк. Мин умырзая төшөрөп откырытка яһайым.

1. Әсәйҙәр көнө қасан була?

2. Һинең әсәйең ниндәй сәскә ярата?

3. Әсәйҙәр байрамына һин ниндәй бүләк әҙерләйһең?

* 4. Әкиәтте укы, аңларға тырыш.

Умырзая

Йәшәгән, ти, бер бай. Байзың улы булған. Бай малайы ярлы кыззы яратқан. Кыз менән егет тауға қасқандар. Бай улы менән кыззы қарғаған: «Улым, қар бул, кыз, сәскә бул», — тигән. «Сәскә менән қар осрашмайҙар», — тип уйлаған бай. Ә сәскә қар астынан сыға. Уны умырзая тизәр. Қар ирегәс, умырзая үлә.

(Башқорт халық әкиәте)

Это интересно

19 апреля отмечается День подснежника. Подснежник занесён в Красную книгу. «Умырзая» в переводе с башкирского означает «короткая жизнь» (ғүмере зая — умырзая).

гөлләмә — букет
акса — деньги
бүлөк — подарок
әзерләйһең — приготовишь

осрашмайзар —
не встречаются
үлә — умирает
каскандар — сбежали
каргаған — проклял

24

Нимәләр? Нимә эшләйзәр?

Что? Что делают?

A 1. Текстты тыңла, һораузарға яуап бир.

Ун ике ай

Бер кыззың үгәй әсәһе була. Ул кыззы яратмай.
Кыш көнө үгәй әсәй:

— Бар, миңә умырзая алып кайт, — тип уны
урманға ебәрә.

Кәрзин тотоп, кыз илай-илай умырзая йыйырға
китә. Урманда ун ике айзы осрата.

Ун ике ай кызға ярзам итәләр. Кыз бер кәрзин
умырзая алып кайтып китә.

1. Был өзөк ниндәй әкиәттән алынған?
2. Әкиәттең авторы кем?

2. Шиғырзы тасуири укы.

«Как»ка кушһаң «ы» хәрефен,

Була ла куя какы.

Әскелтем генә какыны

Мин яратам шул саклы.

(Факиһа Туғызбаева)

3. Яңы һүззәр менән таныш.

 какы — свербига	 кымызлык — кислица	 йыуа — дикий лук
 балтырған — борщевик	 кузғалак — щавель	 кесерткән — крапива

п 4. Диалогты ролләп укығыз.

— Алло, өләсәй, һаумы! Мин май байрамдарына ауылға кайтам.

— Һаумы, улым! Бик якшы. Олатайың менән йыуа, кузғалак йыйып кайтырһығыз.

— Өләсәй, ә һин кузғалак бәләше бешерәһеңме?

— Бешерәм, улым. Балтырған ашы ла бешерермен. Май айында балтырған ашын ашарға кәрәк, ул витаминдарға бай.

* 5. Һорауға яуап бир.

Һиндәй әкиәттә кыз ағаларына кесерткәндән һайман (кольчуга) бәйләй?

Это интересно

Крапива издревле применяется для изготовления самых разных предметов нашего обихода. Из крапивного полотна на Руси и в других странах шили крепкие паруса и мешки.

В Японии крапивный жгут в сочетании с шёлком был главным материалом в изготовлении дорогих самурайских доспехов, из одеревеневших стеблей делали щиты, а из крепчайшего крапивного волокна, кручёного и натёртого воском, — тетивы для луков.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/Крапива>

как — пастила
какы — свербига

эскелтем — кисловатый

25

Нимэлэр? Нимэ эшлэйзэр?

Что? Что делают?

1. Тексты тыңла.

Кузғалак салаты

100 грамм кузғалакты, 4 бешкән йомортканы турайбыз. Тоҙ, борос, укроп Һалабыз. Салатка шәкәр өҫтәйбез. Витаминлы салат әзәр.

2. Яңы һүззәр менән таныш.

 <p>андыз — девясил</p>	 <p>мәтрүшкә — душица</p>	 <p>сөйәл үләне — чистотел</p>
 <p>юл япрагы — подорожник</p>	 <p>әрем — полынь</p>	 <p>ак сәскә — ромашка</p>

3. Шиғырзы тасуири укы.

Мәтрүшкә

Йәйзәрен дә, кыштарын да
Мине ярата кеше.
Минең сәйем бик шифалы,
Тарала өйгә есе.

(Факиһа Туғызбаева)

п 4. Диалогты ролләп укығыз.

- Әсәй, был ниндәй үлән?
- Был мәтрүшкә, балам. Ул дарыу үләне.
- Үлән дарыу буламы ул?
- Эйе, уны сәй итеп эсәләр. Һыуык тейгәндә бик файзалы.

Т 5. Дарыу үлэндәре тураһында проект төзөгөз.

Это интересно

Русское название «девясил» связано с тем, что в старину его употребляли «против девяти недугов».

В древности люди верили, что лежащий в прихожей девясил защитит от злых духов и лихих людей. А кусочек засахаренного девясила сделает жизнь «сладкой» и привлечёт удачу и достаток.

<https://lady.mail.ru/product/devjasil/>

турайбыз — нарезаем
һалабыз — кладём
борос — перец

26 **Нимәләр? Нимә эшләйҙәр?**

Что? Что делают?

А 1. Тексты тыңла.

Әрем

Мин бар ерзә микроб тормай,
Сихәтле була һауа.
Есем, һутым кешеләргә
Алыштырғыһыз дауа.

(Гөлфиә Юнысова)

2. Яңы һүззәр менән таныш.

 күбәләк	 үрмәксе	 кырмыска
 серәкәй	 себен	 камка

3. Окшаған тел шыmartкысты ятла.

Күбәләктәр
Бик күмәк,
Кейгәндәр
Ебәк күлдәк.

Өләсәйзән
Күрмәксе,
Ойок бәйләй
Үрмәксе.

(«Акбузат» журналынан)

T 4. Рус әзәбиәтендә бөжәктәр менән бәйлә ниндәй әсәрзәрзе беләһегез?

түңәрәк — круг
энәғарак — стрекоза

сихәтле һауа — целебный
воздух
алыштырғыһыз —
незаменимый
селтәр — кружево

Это интересно

У муравьёв есть своё «животноводство» — они разводят тлей, которые сосут из растений сок и выделяют его избыток в виде обогащённых сахаром капелек. Тля выбрызгивает такое «молочко» прямо в рот муравья после того, как он помассирует ей брюшко усиками. Для «стада» тлей муравьи строят укрытия, которые защищают их от непогоды и нападения других насекомоядных.

Живое существо с самым большим мозгом по отношению к телу — муравей. На каждого живущего человека приходится около миллиона муравьёв.

<http://muzey-factov.ru/tag/insects>

27

Нимэлэр? Нимэ эшлэйзэр?

Что? Что делают?

A

1. Тексты тыңла.

Кырмыска — бик акыллы бөжәк. Ул йырак араны еңел үтә. Азык ташығанда 64 боролошто иҫендә калдыра. Башка кырмыскаларға юлды дөрөҫ итеп аңлатып бирә. Кырмыска иләүендә «эшселәр», «һаксылар», «һуғышсылар» була. Хатта разведчик кырмыскалар ҙа бар.

(«Акбузат» журналынан)

2. Яңы һүззәр менән таныш.

3. Шиғырҙы ятла.

Бал корто

Сәскәнән сәскәгә кунып,
Бал йыя
Бал корто.
Эшсән булған өсөн тулған
Бал менән
Бар йорто.

(Айһылыу Йәғәфәрова)

п 4. Диалогты ролләп укығыз.

- Өләсәй, бал корттарының ояһын таптым.
- **Кайза?**
- Өй башында.
- **Улым, бал корттары умартала йәшәй. Был һағызақ ояһылыр.**
- Ә һағызақ бал йыямы?
- **Юк, йыймай, ә ашарға ярата.**

Бал корто һиңә осоп килһә, тыныс кына тор.
Бал корто сакһа, уның каяуын алып ташла.
Корт саккан урынға йод һөрт.

Это интересно

Пчела старше человека на 55–60 млн лет. Уже первобытный человек был знаком с мёдом и любил его.

Для получения одного килограмма мёда пчёлы должны сделать до 4500 вылетов и взять нектар с 6–10 млн цветков. Сильная семья может собрать в день 5–10 кг мёда (10–20 кг нектара). По шероховатой поверхности пчела способна тащить груз, превышающий в 320 раз вес её тела (лошадь везёт груз, равный весу её собственного тела).

<http://pchelovod.narod.ru/polezno.htm>

болон — луг
кәрәз — соты
умарта — улей
бал йыя — собирает мёд
оса — летает
саға — жалит
уҫал — злой (-ая, -ое, -ые)

боролош — поворот
һаксы — сторож
солук — борть
һуғышсы — воин
кырмаҫка иләүе —
муравейник
сакмай — не жалит
егәрле — трудолюбивый

A 1. Тексты тыңла.

Бал корто 100 грамм бал йыйыр өсөн 46 мең километр юл үтэ, был экватор буйлап осоп сытканга тиң. Бал корто бер көндө 7 мең сәскәнән һут йыя, бер осоуза 40–50 мг һут килтерә. Ул ең һизеү буйынса чемпион, сәскә еҗен 1 километрзан тоя.

(«Ғаилә календары»нан)

2. Яңы һүззәр менән таныш.

 <p>өкө</p>	 <p>каузы</p>	 <p>кызылтүш</p>
 <p>һуйыр</p>	 <p>сәүкә</p>	 <p>кор</p>

П 3. Диалогты ролләп укыгыз.

— Атай, коштар кыш көнө
нимә ашай?

— Төрлө ағас емештәре,
орлоктар.

— Калала ағастар аз бит,
атай.

— Уларга кешеләр ярзам
итә.

— Нисек итеп?

— Тағарактар эшлэйзәр,
ем бирэләр.

— Нин тағарак эшлэй беләһеңме, атай?

— Эйе, улым.

— Әйзә, без зә тағарак эшлэйек.

Т 4. Мәкәлдә укыгыз, әңгәмә короғоз.

* Коштоң кошо балаһы өсөн капканға элэгә.

5. Шифырзы тасуири укы.

Өкө

«Ух-ухх, ух-ухх», — тимәнем,
Көндөз һеззә күрмәнем.
Төндә күрһәм дә, килмәнем,
Күян, сыскан эзләнем.

(«Акбузат» журналынан)

Это интересно

Аисты во время перелётов могут периодически засыпать, не опускаясь на землю, на время до десяти минут. Уставший аист перемещается в центр косяка, закрывает глаза и дремлет, а сохранять направление и высоту полёта в это время ему помогает обострившийся слух.

<http://muzey-factov.ru/tag/birds>

каузы — аист

еҫ һизеү — обоняние

29

Нимәләр? Нимә эшләйҙәр? Что? Что делают?

A 1. Тексты тыңла.

Безҙә кышлаусы коштар

Кыш безҙең якта бик каты була. Ыжғыр бурандар котора, ел олой. Был ваҡытта сыйырсыҡ, карлуғас, һандуғастар күптән йылы якка киткән була. Безҙә кышларға сәүкә, һайысқан, турғай, күгәрсен, һуйыр, корҙар ғына кала. Улар кышты төрлөсә үткәрә.

(«Йәш натуралист» журналынан)

2. Яңы һүззәр менән таныш.

һабан турғайы —
жаворонок

шыршы
турғайы — клёст

карабаш
турғайы — синица

балыксы
турғайы —
зимородок

үрмәлсек
турғайы —
поползень

һыу турғайы —
оляпка

кесерткән
турғайы —
крапивник

өй турғайы —
канарейка

таң турғайы —
зарянка

Т 3. Тексты укығыз, тәржемә итегеҙ.

Кыш көнө без шыршыла кош ояһы таптык. Бер нисә көндән был ояны карарға тағы килдек. Карайбыз — оя эсендә яңы ғына сыткан кош балалары ята. Үззәре яланғастар, һуқырзар. Был ниндәй мөгжизә? Ләкин бында бер ниндәй ҙә мөгжизә юк: бер пар шыршы турғайы оя корған һәм бала сығарған икән. Шыршы турғайы — кыштарын һалкындан да, аслыктан да куркмай торған кош ул.

(Виталий Бианкиҙан)

* 4. Дәрестә үтелгән коштар тураһында Интернеттан мәғлүмәт тап, иптәштәреңә һөйлә.

Это интересно

Оляпка прекрасно приспособлена для охоты под водой. Она хорошо плавает, ныряет и передвигается по дну водного потока. Для проталкивания себя в толще воды использует крылья и лапы, балансируя при этом хвостом.

<http://www.ebirds.ru/bird/190.htm>

**кош ояһы — гнездо птицы
мөгжизә — чудо**

яланғас — голый

31 Нимә? Нимә эшләй?
Что? Что делает?

1. Яңы һүззәр менән таныш.

кыш

яз

йәй

көз

Т 2. Тексты укығыз һәм тәржемә итегез.

Йыл мизгелдәргә һәм айзарға бүленә. Бер йылда 4 мизгел, 12 ай. Йыл мизгелдәре: көз, кыш, яз, йәй.

Көз айзары: сентябрь, октябрь, ноябрь.

Кыш айзары: декабрь, гинуар, февраль.

Яз айзары: март, апрель, май.

Йәй айзары: июнь, июль, август.

П 3. Диалогты ролләп укығыз.

— Илдар, һин көззә яратаһыңмы?

— Юк, яратмайым. Көз көнө күңелһез. Ағастар һарғая, ямғыр яуа, бысрак була. Мин кыш менән йәйзә яратам.

— Ни өсөн?

— Йәйен каникулдар башлана. Йәй көнө рәхәтләнеп һыу инәм, кояшта кызынам, уйнайым.

— Ә кышты ни өсөн яратаһың?

— Кыш көнө лә рәхәт. Саңғыла йөрөйөм, сана шыуам, хоккей уйнайым.

— Ә мин көҙҙө яратам. Ағас япрактары төрлө: кызыл, һары, көрән, йәшел. Шундай матур!

— Ә яззы яратаһыңмы?

— Эйе. Яз көнө коштар кайта. Көндәр йылына. Ағастарҙа йәшел япрактар күренә башлай.

Һиңә һиндәй мизгел окшай һәм ни өсөн?

Касан?

йәйен (йәй көнө)

көзөн (көз көнө)

кышын (кыш көнө)

язын (яз көнө)

Это интересно

Все месяцы на башкирском языке имеют русские названия, кроме января — гинуар. В документах, в школе и т. п. названия месяцев пишутся на русском. В литературе либо в деревнях можно услышать и необычные названия: январь — һыуығай, февраль — шакай, март — буранай, апрель — алағарай, май — һабанай, июнь — һөтай, июль — майай, август — урағай, сентябрь — һарысай, октябрь — карасай, ноябрь — кырпағай, декабрь — акъюлай.

<http://f13.ucoz.net/news/2013-01-15-39>

йыл — год
ай — месяц
азна — неделя
мизгел — время года

32 **Нимэ? Нимэ эшлэй?** **Что? Что делает?**

A 1. Экиэтте тыңла, хораузарға яуап бир.

Борон-борон заманда, Кыш — малай, ә Язһылыу, Йәйһылыу, Көзһылыу бәләкәй кыззар булған сакта, йәшәгән, ти, бер буяусы. Уның тылсымлы буяузары булған.

Бер көндө буяусы, дустарын сакырып, бөтә буяузарын өстәлгә һалған. Кемгә ниндәй төҫ окшай, шуны алырға кушкан. Язһылыу асык йәшел төҫтөгә буяуға үрелгән. Йәйһылыу куйы йәшел, кызыл, күк, зәңгәр, кара төҫтәрзе һайлаған. Көзһылыу һары буяузы алған. Кышка ак буяу тороп калған. Буяусы Кышты ла шатландырған. Ак буяу, уның кулдары кағылыу менән, ялтырап киткән. Ошо вакыттан һуң Кыш һәр вакыт ак, матур, әммә уҫал булып калған.

(Гөлсирә Батталованан)

1. Кыззарзың исемдәре нисек?
2. Йәйһылыу ниндәй төҫтәр һайлаған?
3. Язһылыу ниндәй төҫкә үрелгән?
4. Көзһылыу ниндәй төҫтө алған?
5. Ни өсөн Кыш уҫал?

П 2. Диалогты ролләп укығыз, хораузарға яуап бирегез.

— Ағай, мин Кыш бабайға хат яззым.

— Ә кайза ебәрәһең?

— Антарктидаға.

— Кыш бабай бит унда йәшәмәй.

— Ә кайза йәшәй?

— Великий Устюгта уның резиденцияһы бар.

Интернеттан адресын карайыткмы?

— Ысынмы? Әйзә!

1. Кыш бабайзың өйө кайза?

2. Кыш бабайға хат язғаның бармы?

3. Шиғырҙы тасуири укы, ятлап ал.

Шыршы

Йәшел шыршы матурлана
Уйынсыктар тағылһа,
Алтын, көмөштәй нурлана
Киске уттар кабынһа.

Тирәһендә әйләнәбез,
Күмәкләшеп йырлайбыз.
Кыш бабай ға йырлай бергә,
Бергәләшеп уйнайбыз.

(Кадир Даян)

4. Һәр илдең үз Кыш бабайы бар. Мәсәлән, Санта-Клаус, Пэр-Ноэль, Бефана әбей һ. б. Үзбәкстандағы Яңы йыл бабайы **Кор бобо** исемле, казактарзыкы — **Аяз ата**, калмыктарзыкы — **Зул**. Удмурттарға Яңы йылда **Тол бабай**, якуттарға **Чысхаан**, сыуаштарға **Хёл Муччи** килә.

Ә һин ниндәй Кыш бабайзарзы беләһең?

- Т** 5. Кыш тураһында ниндәй әкиәттәр беләһегеҙ? һөйлөшөп алығыҙ.

Это интересно

Всего в 13 километрах от Великого Устюга находится **волшебная вотчина Деда Мороза**.

Написать письмо Деду Морозу можно по адресу: **162390, Россия, Вологодская обл., г. Великий Устюг, Почта Деда Мороза** или на сайте: **pochta-dm.ru/letter**.

<http://velikiy-ustyug-v-gosti-k-dedu-morozu.html>

алған — взял (-а, -и)

үрелгән — потянулась

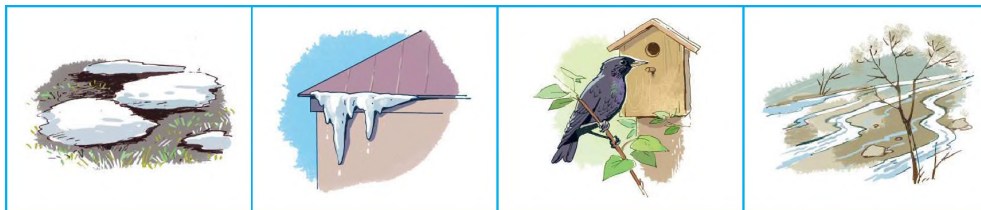
кулдары кағылыу менән —

как только дотронулся руками

тороп калған — остался

кушкан — велел

1. Яңы һүззәр менән таныш.

кар
ирей

тамсы
тама

коштар
кайта

гөрләүектәр
аға

□ 2. Диалогты ролләп укыгыз, һораузарға яуап бирегез.

— Атай, беззең мәктәптә конкурс була.

— Ниндәй конкурс, улым?

— Иң якшы сыйырсык ояһына. Атай, бөгөн эшләйбезме?

— Улым, материал алырға кәрәк, эшләрбез.

— Атай, фанера менән буяу алма.

— Беләм-беләм, улым.

1. Сыйырсык ояһын нисек эшләйзәр?

2. Ни өсөн фанера һәм буяу кәрәкмәй?

3. Шиғырҙы тасуири укы.

Караптар ағызабыз

Яз килә, тип сылтырлайзар

Беренсе гөрләүектәр.

Күзебеззе сағылдыра

Урамда күләүектәр.

Ә без инде бик күптән
Йәй көнөн һағынабыз.
...Кыш ултырып китһен, тип без
Караптар ағызабыз.

(Ринат Хәйри)

* 4. Яз менән бәйле һынамыштар тап.

Это интересно

Науруз (Навруз) — праздник Нового года у башкир и у ряда народов Евразии. Он знаменует первый день весны и обновление природы. По древнему обычаю, накануне Науруза люди должны прибраться в своих домах, навести порядок во дворах и огородах, рассчитаться с долгами. В Науруз принято готовить кушанья из семи продуктов.

<http://www.tatar-inform.ru/news/2015/03/21/446766/>

гөрләүек — ручей
күләүек — лужа
ирей — тает
тамсы тама — капает
капель

кайта — возвращается
аға — течёт

А 1. Тексты тыңла.

Яз килә

Карзар ирей, тамсы тама,
Яз килә, яз, ашығып.
Сыйырсыктар за кайталар
Ояларын һағынып.

(«Акбузат» журналынан)

2. Яңы һүзәр менән таныш.

боз
китә

һыу
таша

ағастар
бөрөләнә

йәнлектәр
уяна

* 3. һынамыштарзы укы. Тағы ниндәй һынамыштар беләһең?

Март башында турғай эсерлек һыу булһа, йыл якшы була.

Кузғалак күп булһа, кыш йылы булыр.

4. һүрәттәрҙе һүҙҙәр менән алмаштырып, тексты укы.

Бозбармактар ниңә илай?

Бөгөн иртә уянды. Нурҙары күп, йылы. йылмайышты. Кыйыктарҙан тамды. «Яҙ етте!» — тип шатланды .

Йылғаларҙа гөрләште, сырылдашты: «Рәхмәт, ! Рәхмәт, !» ҙа кыуандылар: «Рәхмәт, , рәхмәт, !» шатланды: «Без еңдек!»

 та шатлығынан нығыраҡ кыҙҙыра башланы. тамды. һайранылар, ләкин илай ине. Бозбармактар ниңә илаған?

(Сафуан Әлибай)

ояларын һағынып —
соскучившись по своим
гнёздам
һайранылар — пели
кыуандылар — обрадовались
илай — плачет

А 1. Тексты тыңла.

Яз етеү менэн коштар кайта. Каргалар һәм сыйырсыктар беренсе булып килэлэр. Озакламай һабан турғайы кайтыр. Кар астынан умырзаялар күренә. Йылғаларға боз китә, һыу таша. Күп йәнлектәр йоконан уяна.

(«Акбузат» журналынан)

2. Яңы һүззәр менән таныш.

кояшлы
көн

болотло
көн

ямғырлы
көн

П 3. Диалогты ролләп укығыз, үзгәртеп төзөгөз.

- Әсәй, бөгән көн ниндәй?
- Бөгән көн болотло, һыуык, балам.
- Тышта нисә градус?
- 5 градус йылы.
- Иртәгә көн нисек була?
- Иртәгә ямғырлы була.

4. Шыгырзы тасуири укы.

Шундай йэмле йэй

Йэм-йэшел донья,
Аяз зэңгәр күк,
Бейектән кояш
Тора гел көлөп.
Йә ямгыр яуа,
Йэйгоро калка,
Гөрлөүек ага
Ана шул сакта.
Без һыу инәбез
Йылы күлдәрзә,
Комда кызынып
Эсе көндәрзә.

(Факиһа Туғызбаева)

йэйгор — радуга
ямгырлы — дождливый (-ая,
-ое, -ые)

донья — мир
аяз күк — ясное небо

Это интересно

Знаете, что радуга — не дуга, а круг! На небе мы видим только половину этого круга — дугу, а увидеть радугу целиком мешает горизонт. У разных народов разное количество цветов в радуге. У нас принято считать, что в радуге 7 цветов. В Великобритании их насчитывают 6, в Китае — 5, а в арабских странах — всего 4.

<http://lubopitnie.ru/raduga>

А 1. Тексты тыңла.

Яз етте

Яз етте, яз етте,
Яраткан мизгел етте.
Яз еткэс, коштар кайта,
Яззы һәр кем ярата.
Малайзар гел күләүектә
Кәмә эшләп йөззөрә.
Коштар за кошсоктарын
Өйрәтә бит йөзөргә.

(«Акбузат» журналынан)

2. Яңы һүззәр менән таныш.

кайын еләге

курай еләге

ер еләге

муйыл

сейә

карагат

А 1. Тексты тыңла.

Емеш салаты

Ике бананды, бер алманы, бер грушаны, бер эфлисунды турағыз, унан 200 грамм йогурт менән болғатығыз. Өстөнә карағат һәм киви киçәктәрен һалығыз.

(«Акбузат» журналынан)

П 2. Диалогты ролләп укығыз, окшаш диалог төзөгөз.

- Кызым, әйзә баксаға барайык.
- Ә еләк бешкәнме?
- Ер еләге бешкән.
- Ә курай еләге?
- Курай еләге әле өлгөрмәгән.

3. Шиғырзы тасуири укы.

Еләктәр

Курай еләге
Бешкән,
Ер еләге лә
Бешкән,
Кайын еләге
Бешкән —
Беззең бакса
Килешкән!

(Факиһа Туғызбаева)

бакса — сад, огород

өлгөрмөгөн — не созрел,
не поспел
бакса килешкән — (зд.)
урожай уродился

38

Нимә? Нимә эшлэй?

Что? Что делает?

1. Тексты тыңла.

Сәскә менән бал корто

Баксалағы алмағас ап-ак сәскә атты. Бәләкәй генә бал корто алмағаска аптырап караны:

— Ниндәй матур! Нин кышмы? — тип хораны.

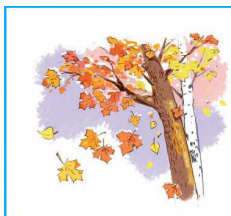
— Мин алмағас.

— Кыш булмағас, ниңә нин ап-ак?

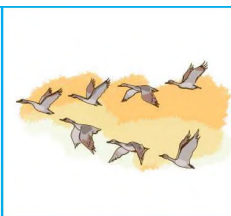
— Минең сәскәләрем ак. Әйзә уларзың һутын эс. Беләһеңме, минең сәскәләрем алмаға әйләнә бит. Кызыл алмаларымды балалар ярата.

(Йомабикә Ильясованан)

2. Яңы һүззәр менән таныш.

япрак
койола

коштар
йылы якка
китә

йәнлектәр
кышка
әзәрләнә

ямғыр
яуа

П 3. Тексты укыгыз, уға исем бирегез.

Көз етте. Урман һары, кызыл төшкә инде. Ағастар япрактарын коя.

Йәнлектәр зә кышка әзерләнә. Тейен, куян, айыу, бүреләр йөндәрен алмаштыра. Бурһыктар, тейендәр азык әзерләй. Сентябрь азағында терпеләр йокоға тала.

ап-ак — белым-бело
кышка — к зиме

аптырап караны —
посмотрел с удивлением
әйләнә — превращается
йокоға тала — засыпает
йөндәрен алмаштыра —
меняют мех

39

Нимә? Нимә эшләй?

Что? Что делает?

А 1. Тексты тыңла, һораузарға яуап бир.

Көз

Көз етте. Көндәр һалкынайзы. Парктарза, урмандарза ағастарзың япрактары койола. һары, кызыл, һоро япрактар ер өштөн каплаған.

Хәзер урманда кош тауыштары ишетелмәй. Улар йылы якка осоп киткән. Беззә кышлай торғандары ғына калған. Без уларға тағарактар әзерләнек.

1. Текста көззәң ниндәй бизәктәре һүрәтләнә?

2. Коштар тормошондағы ниндәй үзгәреш тураһында әйтелә?

2. Яңы һүзәр менән таныш.

 <p>кыяр</p>	 <p>кишер</p>	 <p>һуған</p>
 <p>картуф</p>	 <p>сөгөлдөр</p>	 <p>кәбестә</p>

3. Шиғырзы тасуири укы.

Байрам бөгөн, байрам бөгөн,
Тик ул ябай түгелдер.
Түрзән килеп урын алған
Картуф, кишер, сөгөлдөр.
Үстергәнгә үзебез,
Мул уңышлы көзөбөз.

(Гөлфиә Юнысова)

йәшелсә — овощи
эре — крупный (-ая, -ое, -ые)
вак — мелкий (-ая, -ое, -ие)
әсе — горький (-ая, -ое, -ие)
озон — длинный (-ая, -ое, -ые)

ябай түгел — не простой
урын алған — занял место
үстергәнгә үзебез —
вырастили сами
мул уңышлы —
очень урожайный

A 1. Тексты тыңла.

Винегрет эшлэр өсөн ике кишер, бер сөгөлдөр, дүрт картоф, бер баш һуған, ике тозло кыяр, тозланған кәбеҗтә, бер банка консерваланған борсак кәрәк. Кишер, сөгөлдөр, картофты бешерәбез, шакмаклап турайбыз. һуған менән кыярзы ваклайбыз, борсак һәм кәбеҗтәне өҗтәп, үҗемлек майы, тоз һалып бутайбыз.

Ашығыз тәмле булһын!

(«Акбузат» журналынан)

2. Яңы һүззәр менән таныш.

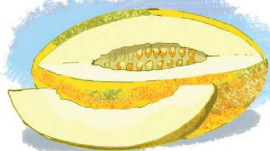
борсак

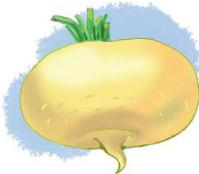
кабак

һарымһак

кауын

шалкан

помидор

3. Шиғырҙы тасуири укы.

Яз

Шатлыктар өләшәп һәр кемгә
Яз килә, яз килә еремә.
Исә ел назланып, йыуанып,
Тамсылар бейешә кыуанып.
Кемгәлер сер һөйләй гөрләүек,
Кояшты уйната күләүек.
Күзәтеп быларҙың барын да,
Сыйырсык мактаны йырында.
Уның саф мондарын ишетеп,
Сәскәләр йылмайҙы кар тишәп.

(Миңлеяр Дилмөхәмәтов)

Т 4. Әкиәттән өзөк укығыз, дауам итегеҙ. һорауға яуап бирегеҙ.

Борон-борон заманда ултырткан, ти, бабай шалкан. Шалкан бик зур булып үскән. Бабай шалканды тарта-тарта, ти, тартып сығара алмай. Сақырған, ти, бабай әбейҙе. Әбей бабайға, бабай шалканға йәбешкән, тарталар, ти, тарталар, тартып сығара алмайҙар. Сақырған әбей ейәнсәрен. Ейәнсәре әбейгә, әбей бабайға, бабай шалканға йәбешкән, ти. Тарталар-тарталар, тартып сығара алмайҙар. Сақырған, ти, ейәнсәре этте...

(Рус халык әкиәте)

Нисек уйлайһығыз, әкиәттә кем иң көслөһө? Фекерегеҙҙе иҫбатлағыз.

п 5. Ынамыштарзы укыгыз, әңгәмәләшегез.

Мартта яуган кар бакса емешенә бик ярар.

1 мартка тиклем кара карға күренһә, кар тиз китер.

Йылғаларза боз төндә китһә, ашлык уңыр.

Февраль карға бай, апрель һыуға бай.

Это интересно

Картофель появился в Европе только в XVI веке. Сначала его выращивали в садах как цветок, потом варили варенье из его ягод, позже стали есть клубни. В начале XIX века картофель был так редок, что его дарили друг другу в праздники. Пока картофеля не было, люди ели **репу**. А репу когда-то сеяли изо рта. У репы очень мелкие семена: в 1 кг их больше миллиона, и вручную их просто не разбросать. Однако и плевать — дело не простое, поэтому лучшие «плевальщики» ценились в народе.

http://www.interesnye_fakty_ob_ovoshhax

файзалы — полезный
(-ая, -ое, -ые)

тәмле — вкусный (-ая,
-ое, -ые)

һутлы — сочный (-ая,
-ое, -ые)

шакмаклап — кубиками
ваклайбыз — измельчаем
бутаыбыз —
размешиваем

43

Ниндәй?

Какой?

А 1. Текстты тыңла.

Минең шатлығымдың сиге юк. Уның башы кара бәрхәт түбәтәй менән бер пар резина галош булды. Байрам бүләге тип, уларзы Мортаза ағайым алып кайтты. Шунуң өстәүенә, Оло инәйем, үземә үлсәп, ак буйлы кызыл киндер ыштан тегеп куйзы — ике кеçәле. Ә анау кәштәгә эленгән зәңгәр нимә ул? Миңә тип тектерелгән сатин күлдәк ул. Был байрамға мине ана калай баштан-аяк кейендерзеләр. Кызык инде, өстәмә яңы, матур кейем кейгәс, нисектер күңелем дә бөтәйеп, йәмләнәп киткәндәй булды...

(Мостай Кәрим)

П 2. Диалогты ролләп укығыз, үзгәртеп төзөгөз.

- Сәләм, Айгөл!
- **Һаумы, Альбина!**
- Кайза киттең?
- **Кунакка киттем.**
- Күлдәгең бик матур. Ниңә нык килешә.
- **Рәхмәт, Альбина!**

Бып күлдәгең һиңә бик килешә! Свитерың бик матур икән! Йылы тәнеңдә туҙһын! Башлығың бик модалы икән! Ҡотло булһын!

ыштан — штаны
кесә — карман
күлдәк — рубашка,
платье

шатлығымдың сиге юк —
нет пределов радости
тектерелгән — сшитый
күңелем бөтәйеп, йәмләнеп
киткәндәй булды —
на душе стало радостно
бәрхәт — бархат
баштан-аяк кейендерзеләр —
одели с головы до ног

44

Ниндәй?

Какой?

1. Текстты тыңла, һорауҙарға яуап бир.

Күлдәк

Борон заманда Төлкө менән Терпе йәшәгән, ти. Төлкөнөң күлдәге матур, йомшак, йылы булған. Ә Терпенәң күлдәге йока, һоро төҫтә икән.

— Минең күлдәк иң матуры! Әй, Терпекәй, һинең күлдәгең ер төҫөндә. һине береһе лә яратмай, — тип мактанған Төлкө.

Терпе быға бик асыуланған һәм ул үзенә икенсе күлдәк алырға булған. Ул энәле күлдәк һайлаған.

Тағы осрашкандар былар. Төлкө Терпенән келәп, уның күлдәген тотоп карамаксы булған. Терпегә кулын тейзәргән дә шунда ук кыскырып илап ебәргән. Терпе ана шулай Төлкөгә яуап кайтарған.

Шунан башлап Терпе энәле күлдәктә йөрөй икән.

(«Акбузат» журналынан)

Был һөйләмдәр текска тура киләме?

1. Төлкөнөң күлдәге йылы, йомшак булған.
2. Терпенен күлдәге йәшел төстә икән.
3. Төлкө мактанған.
4. Терпе асыуланған.
5. Төлкө энәле күлдәк һайлаған.
6. Төлкө илап ебәргән.

п 2. Диалогтарзы ролләп укығыз, һөйләп өйрәнегез.

1. — Миненң тунымды бирегез әле.

— **Номерығыз кайза?**

— Бына.

— **Тунығыззы алығыз.**

— Рәхмәт.

2. — Әсәйем миңә яңы күлдәк алды. Ул бик матур.

— **Күрһәт әле.**

— Бына. Кейеп күрһәтәйемме?

— **Йә, кей... Ниндәй матур! Килешә! Килешә! Йылы тәнәндә тузһын!**

— Рәхмәт!

3. — Әсәй, мин уйнарга сығам.
 — Йылы салбарыңды кей, балам.
 — Кеймәйем! Уның менән эсе.
 — Ыуык еле бар бит. Кеймәһәң, ауырырһың.

Т 3. Уйнап алығыз! Бер укыусы такта янында хәрәкәттәр менән ниндәйҙер кейемде кейеп күрһәтә. Калған укыусылар ниндәй кейемде кейгәнән әйтәләр.

Это интересно

Среди указов Петра I был такой, в котором повелевалось пришивать пуговицы на лицевую сторону рукава солдатского мундира. На первый взгляд, они там бесполезны, но в то время указ имел ясную цель: отучить солдат, большинство из которых набирались из крестьянской среды, вытирать рукавом рот после еды, чтобы дольше сохранить дорогое сукно.

<http://muzey-factov.ru/tag/wear>

йока — тонкий (-ая, -ое, -ие)

йылы — тёплый (-ая, -ое, -ые)

һоро — серый (-ая, -ое, -ые)

кулын тейзәргән — потрогал

бөтәһе лә — все

береһе лә — никто

әнәле күлдәк һайлаған —

выбрал игольчатое платье

- А 1. Тексты тыңла, һораузарға яуап бир.

Минеке!

Берэй яңы әйбер күрһә, Рөстәм:

— Ми-не-ке! — тип кысқыра.

Бер көн әсәһе Әлиәгә күлдәк алып кайтты. һеңлеһе уны кейеп карарға ла өлгөрмәне, Рөстәм:

— Ми-не-ке! — тип тартып алды ла йәшереп тә куйзы. Әлиә иланы, ләкин Рөстәм күлдәкте бирмәне.

Әлиә күлдәкте эзләп тапты. Уны кейзе лә көзгә алдына килеп бақты. Кара әле, әсәһе ниндэй матур күлдәк алған! Кызыл ерлеккә ап-ак күбәләктәр төшөрөлгән. Күлдәк төсөндәге кызыл туфлийын кейеп алды. Шунда Рөстәм:

— Ми-не-ке! Күлдәк минеке! — тип күлдәккә тотондо.

Тартыша торғас, күлдәктең еңе йыртылып сыкты.

(Факиһа Туғызбаева)

1. Кем Әлиәгә күлдәк алған?
2. Ни өсөн Әлиә иланы?
3. Рөстәм ниндэй малай?
4. Рөстәм дәрәс эшләнемә?

2. Шыгырзы тасуири укы.

Яңы күлдәк

Ниңә Гөлсәм пальтоһының
Төймәләрен элмәгән?
Әллә инде бөгөн көндөң
Һалкынлығын белмәгән?

Карағыз әле — уның бит
Яңы күлдәк өстөндә.
Төймәһен элмәй йөрөй ул
Бөгөн шуның өсөн дә.

(Фәүзиә Рәхимғолова)

Был һөйләмдәр текска тура киләме?

1. Гөлсәм пальто төймәләрен элгән.
2. Гөлсәмдөң күлдәге яңы.
3. Бөгөн көн йылы.
4. Гөлсәм шатланып йөрөй.

Т 3. Уйнап алығыз! Такта янында бер укыусы хәрәкәттәр менән кешенең төрлө эштәрен күрһәтә. Калған укыусылар уны күзәтәләр, азақ һөйләм төзөп әйтәләр.

Өлгө: Морат итек тазарта. Әлиә кейем үтекләй.

тазарта — чистит
йыуа — моет, стирает
үтекләй — гладит
каға — отряхивает

яңы әйбер — новая вещь
тартып алды — вырвал
кызыл ерлеккә —
на красный фон

A 1. Тексты тыңла.

Бер һүз

Гөлкәй бөгөн мәктәпкә яңы кофта кейеп килде. Кисә тыуған көнөнә әсәһе алып кайткайны. Кофта бик окшаны уға.

Кыззар:

— Кайһылай матур, — тип уның кофтаһын тотоп-тотоп каранылар.

— Йылы тәнеңдә туҙһын! — тине Лилиә. Фәниә:

— Котло булһын! — тип уның кеҫәһенә бер кәнфит килтереп һалды.

Гөлкәйзең кәйефе күтәрелде:

— Рәхмәт!

Шул мәл Фаяндың йәмһез тауышы ишетелде:

— Мактансык! Мактаныр өсөн кейеп килгән бит ул!

Әле генә йылмайып торған Гөлкәйзең йөзөндәге кыуаныс юкка сыкты. Бер насар һүззән уның кәйефе кырылды.

(Венер Исхаковтан)

п 2. һөйләмдәрҙе укығыз. Эште белдергән һүззәрҙең мәғәнәләрен әйтегез.

Һин кей.
Ул кейә.

Һин күрһәктә кейендер.
Ул күрһәктә кейендерә.
Ул күрһәктә кейендерҙе.

Һин кейен.
Ул кейенә.

Һин кейзәр (кейендер).
Ул кейзәрә (кейендерә, кейендерзе).

3. һүрәт буйынса текст төзө.

Өлгө: Мин курсакты кейендерәм. Мин курсакка күлдәк кейзәрәм. Бына мин курсакты кейендерзем.

Һин дә курсакты кейендер. Салбар, свитер кейзәр. Хәзер кейендер һүзенең мәгәнәләрен әйтеп кара.

4. Шиғырзы тасуири укы.

Сәскәле күлдәк

Кисә миңә магазиндан
Әсәйем алды күлдәк.
Сәскәләр төшкән күлдәктә
Сәскә һайын күбәләк.

(Гөлфиә Юнысова)

Это интересно

Одеть — кого-что во что или чем. Облечь кого-л. в какую-л. одежду. **Одеть ребёнка, больного, раненого.**

Надеть — что. Натянуть, надвинуть (одежду, обувь), покрывая, облакая что-нибудь. **Надеть костюм, юбку, пальто, маску, наушники...**

Сказанное подтверждает Новелла Матвеева:

«Одень», «надень»... Два слова
Мы путаем так бестолково!
Морозный выдался рассвет,
Оделся в шубу старый дед.
А шуба, стало быть, надета.
«Одень», «надень»... Давай глядеть:
Когда одеть и что надеть.
Я полагаю, что на деда
Три шубы может быть надето.
Но я не думаю, что дед
На шубу может быть надет!

<http://muzey-factov.ru/tag/wear>

кей — надень
ул кейэ — он надевает
һин кейен — ты оденься
кейендер — одень
кейендерэ — одевает
кейендерзе — одел

мактансык — хвастунишка
кэйеф — настроение
йәмһез тауыш —
некрасивый голос
кыуаныс — радость

A 1. Тексты тыңла.

Яңы күлдәк

Гөлниса әсәһе менән магазинға барҙы. «Күлдәктәр» бүлегендә һатыусы Гөлнисаға күлдәк һайлашты.

— Бына матур күлдәк, — тип кызыккайға аҡ сәскәләр төшөрөлгән кызыл күлдәкте күрһәттө. Гөлниса уны кейеп караны. Килешә. Етмәһә, уның бантигы ла ошо күлдәк төслө кып-кызыл бит әле.

— Әсәй, ошоно алайыҡ, — тине Гөлниса, кыуанып.

— Окшағас, алайыҡ һуң, кызым.

Кыҙың матурлыкты таныуы һатыусы апайға ла окшаны.

— Исемен нисек? — тип һораны ул.

— Гөлниса.

— Исемен дә матур. Күлдәгең дә килешә.

Гөлниса менән әсәһе һатыусыға рәхмәт әйтте.

(Факиһа Туғызбаеванан)

2. Укы. Хәтерендә калдыр!

Кейеменде һәр сак таза тот.

Салбарыңды / юбкаңды үтекләп тор.

Туфлийыңды / ботинкаңды тазартып кей.

Өс кейеменде элгескә эл.

Мәктәптә бөхтә йөрө.

3. «Кемдең кейеме?» уйынын уйнап алығыз.

Алып барыусы кластағы берәй укыусының кейемен һүрәтләй.

— Был кыззың күлдәге күк төстә, туфлийы ак, ойого ак.

Йәки:

— Был малай зәңгәр күлдәк, кара салбар, кара туфли (ботинка) кейгән.

Кем үзенең кейемен һүрәтләгәнде аңлай, шул такта алдына сығып баһа. Калғандар кейемдең дәрәһ һүрәтләнгәнме икәнән тикшерә.

Это интересно

Пуговицы появились задолго до нашей эры, но использовались только как украшение. Примерно в XII – XIII веках о пуговицах вновь узнали в Европе, но теперь у них появилось и функциональное значение застёгивания в петли, а не только декоративное. В Средние века пуговицы стали настолько популярным аксессуаром, что по их количеству на одежде можно было судить о статусе владельца. Например, на одном из нарядов французского короля Франциска I насчитывалось 13 600 пуговиц.

<http://muzey-factov.ru/tag/wear>

таза — чистый (-ая,
-ое, -ые)
бөхтә — аккуратный
(-ая, -ое, -ые)
элгес — вешалка

бүлек — отдел
һайлашты — помогла выбрать
төшөрөлгән — нарисован
киләшә — идёт

48

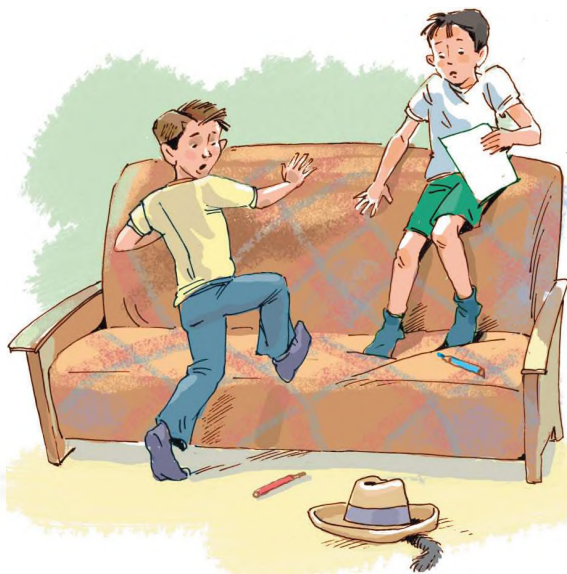
Ниндәй?

Какой?

A 1. Тексты тыңла.

Тере эшләпә

Өстәлдә эшләпә ята, Васька кушаматлы бесәй изәндә уйнап йөрөй ине. Володя менән Вадик һүрәт төшөрә. Капыл эргәләрендә нимәлер изәнгә төштө. Әйләнәп караһалар — эшләпә. Володя эшләпәне кулына алмаксы булғайны, кыскырып ебәрзе.

— Ни булды? — тип аптыраны Вадик.

— Ул тере лә баһа!

Вадик, якынырак килеп, эшләпәгә караны. Тегеһе уға карай шыуыша башламаһынмы!

— Ай! — тип кыскырып ебәрзе лә малай диванға һикерзе. Уның артынан Володя ла.

Эшләпә изән уртаһында туктаны. Малайзар куркып катып калды. Шул сак: «Мыяю!» — тигән тауыш ишетелде. Күп тә үтмәй, эшләпә астынан койрок күренде.

(Николай Носовтан)

П 2. Диалог төзөгөз.

— Был кемдең туны (курткаһы)?

— Был минең туным (курткам).

— Был кемдең шарфы (бейәләйе)?

— Был Әлфиәнең шарфы (бейәләйе).

— Был кемдең башлығы (бүрке)?

— Был башлык Азаттыкы (бүрек).

— Был кемдең итеге (ботинкаһы)?

— Был минең итегем (ботинкам).

— Был кемдең жилеты (блузкаһы)?

— Был минең жилетым (блузкам).

Т 3. Мәкәлдә укығыз, мәғәнәһен аңлатығыз.

Кейемгә карап каршы алалар, акылға карап озаталар.

4. Шиғырҙы укы, ятлап ал.

Тышта буран котора, Юкка илаған Сәйзә,
Сәйзә илап ултыра: Хәйләкәр бит бесәй зә:
— Бесәйем сығып киткән, Шәп йылы оя тапкан,
Азашып үлер микән?.. Быймаға инеп яткан.

(Рәмзәнә Абуталипова)

Это интересно

Сегодня общепринятыми цветами одежды для девочек и мальчиков являются розовый и синий соответственно. Такое разделение сформировалось только в 1940-е годы. А до этого в детском выпуске журнала «Earnshow's» от 1918 года говорилось: «Розовый нужно выбирать для мальчиков, а синий для девочек, так как розовый цвет более сильный и твёрдый, а синий — более изящный и утончённый».

<http://muzey-factov.ru/tag/wear>

тун — шуба
бейәләй — варежки
бүрек — шапка

нимәлер изәнгә төштө —
что-то упало на пол
тере эшләпә — живая шляпа
шыуыша — ползёт
һикерҙе — прыгнул
койрок — хвост

49   **Касан?**
Когда?

А 1. Текстты тыңла, һораузарға яуап бир.

Тиззән Нәйләнең тыуған көнө. Бик көттө ул был көндө. Әсәһе менән кунактарға меню төзөнөләр. Төрлө тәмлекәстәр бешерзеләр. Өйзө матур итеп йыйыштырып куйзылар. Нәйлә матур күлдәген дә үтекләп әзерләне. Бына көткән көн дә етте. Кунактар килеүгә өстәлдә һый әзер ине. Туғандары, дустары Нәйләне котланы, яғымлы һүззәр әйтте. Матур бүләктәр зә алып килгәйнеләр. Бергәләп уйындар уйнанылар, йырзар йырланылар. Тыуған көн күңелле булды.

1. Нәйлә тыуған көнөнә нисек әзерләнә?
2. Кыззың тыуған көнөнә кемдәр килгән?
3. Тыуған көн нисек үтте?
4. һин тыуған көнөңдә нисек үткәрәһең?

п 2. Диалогты ролләп укығыз.

— Ринат, бөгөн минең тыуған көнөм.

— **Фәфу ит... Котларға онотканмын. Ой, юк, ысын йөрәктән котлайым! һиңә һаулык, бәхет, уңыштар теләйем.**

— Ринат, у меня сегодня день рождения.

— **Прошу прощения... Забыл поздравить. Ой, нет, сердечно поздравляю! Желаю тебе здоровья, счастья, успехов.**

3. Шиғырҙы укы. һый ниндәй байрамда булған?

Байрам

Нәйләнең тыуған көнөнә
Алып килдек бүләктәр:
Курсак, айыу, шар, открытка...
Открыткала — теләктәр.
Нәйләбезҙең кыуанысы
Хатта өйгә һыйманы,
Бәләш, торт, сәксәктәр менән
Безҙе бик шәп һыйланы.

(Мәрхәмәт Дәүләтшина)

тыуған көн — день
рождения
тәмлекәстәр —
сладоности
һый — угощение
бүләк — подарок

тизгән — скоро
көттө — ждала
йыйыштырыу — убираться
яғымлы һүзгәр —
ласковые слова
күңелле — весело

50

Касан?

Когда?

A 1. Текстты тыңла, һораузарға яуап бир.

Иртәгә Гүзәлдең өләсәһенә алтмыш йәш тула.
Атаһы менән Гүзәл сәскә магазинынан матур
сәскәле гөл һатып алдылар. Гүзәл бик кыуанды.

— Иртәнсәккә тиклем гөлдөң сәскәһе шиңмәс-ме? — тип һораны Гүзәл атаһынан.

— Кул менән теймәһәң — шиңмәс, — тине атаһы.

Иртәгәһенә Гүзәлдең атаһы, сәскәһез гөлдө күрөп:

— Кызым, сәскәһе кайҙа булған? — тип һораны.

— Мин, шиңмәһен тип, уны һыуға ултырттым, — тине Гүзәл. Ул, йүгереп барып, стакандан сәскәне алды. Ләкин сәскә һулығайны инде.

1. Гүзәлдең өләсәһенә нисә йәш тула?

2. Гүзәл менән атаһы ниндәй бүләк алғандар?

3. Ни өсөн сәскә һулыған?

4. Һез өләсәйегезгә ниндәй бүләк алыр инегез?

П 2. Диалогты ролләп укығыз, окшаш диалог төзөгөз.

— Кәҙерле өләсәй, тыуған көнөң менән котлайым! Һиңә уңыштар, бәхет, сәләмәтлек теләйем. Был сәскәләр һиңә бүләк.

— **Ниндәй матур сәскәләр! Җур рәхмәт һиңә!**

Т 3. Шиғырҙы тасуири укығыз. «Ак калас» уйынын уйнап алығыз.

Шамилдың тыуған көнөндә
Без бешерҙек ак калас.
Бына шундай ул бейек,
Бына шундай тәпәшәк,

Бына шундай киңлектә,
Бына шундай тарлыкта.
Ак калас, ак калас,
Теләгәнәңде ал да кас!

гөл — комнатный
цветок

кыуанды — обрадовалась
шиңеү, нулыу — увядать,
завянуть

51 Касан! Когда?

А 1. Тексты тыңла, һораузарға яуап бир.

Беззең дуҫ

Олатайым атайымдың тыуған көнөнә компьютер алып бирзе. Мин дә, атайым да быға бик кыуандык. Атайым компьютерзы өҫтәлгә куйзы ла:

— Был беззең якшы дуҫ булыр, — тине.

Хәзер атайым компьютерза нимәлер иҫәпләй, әсәйем шиғыр баҫа. Мин уйын уйнайым, һеңлем компьютерза һүрәт төшөрә.

Ысынлап та, компьютер беззең дуҫ булды.

(Фәрзәнә Ғөбәйзуллинанан)

1. Олатаһы нимә бүләк иткән?
2. Компьютерза нимәләр эшләргә була?
3. «Компьютер — беззең дуҫ» тигән менән килешә-һеңме?

П 2. Диалогты ролләп укығыз.

- Атай, Алмаска велосипед алғандар.
- Бик һәйбәт булған.
- Миңә лә велосипед алайык әле.
- Ярай, алырбыз.
- Касан?
- Тыуған көнөңә.
- Ур-р-ра, миңең велосипедым була!

3. Тыуған көнөңә көсөк бүләк итһәләр, һин нисек яуап бирер инең? Окшаған яуапты һайлап ал.

— Ҙур рәхмәт!

— Был нимә? Минең көсөгөм бар инде.

— Ниндәй матур көсөк! Рәхмәт.

— Миңә күптән көсөк кәрәк ине. Рәхмәт.

— Һинең көсөгөң миңә кәрәкмәй! Үзеңә булһын!

— Рәхмәт, мин бик шат!

дус — друг
иҫәпләй — считает

үзеңә булһын — оставь себе
шиғыр баҫа — печатает стихи

Это интересно

Впервые детские дни рождения начали отмечать в Германии.

В XIII столетии немецкие крестьяне придумали ритуал дня рождения ребёнка. Детей будили на рассвете песнями и дарили им пирог со свечками. Виновник торжества загадывал желание и задувал свечи. Чтобы оно сбылось, нельзя было о нём рассказывать. Кроме того, по традиции все свечи необходимо было задувать на одном выдохе. Количество свечей на нём соответствовало возрасту именинника. На день рождения подарки приносил особенный гном.

На территории России день рождения начали праздновать в XVII веке. Накануне этого события выпекали каравай и пироги, пели песни.

52

Нимә менән? Нисек?**На чәм? Как?**

- А 1. Тексты тыңла, һораузарға яуап бир.

Европа — Азия

Башкортостан Рәсәйзең урта өлөшөндә урынлашкан. Өфө калаһынан Европаға ла, Азияға ла төрлө транспорт менән барып була.

Самолёт пассажирзарзы илебеззең төрлө калаларына ташый.

Теплоход менән Ағизелдән Кама, Волга йылғаларына сығаһың. Унан Мәскәү, Санкт-Петербург, Волгоград калаларына барып була. Ял итеүселәр теплоходта Каспий һәм Кара диңгезгә тиклем йөзәләр.

Автобустар кешеләрзе Өфөнән һамар, Ырымбур, Пермь, Екатеринбург, Силәбе кеүек зур калаларға өзлөкһөз ташып тора.

Европанан Азияға, Азиянан Европаға елдереүсе поездар Өфө, Дим, Шишмә станциялары аша үтә.

Әгәр берәй ергә барырға булһаң, рәхим ит: һине транспорт теләгән ереңә илтеп куйыр.

(Календарзан)

1. Өфөнән теплоход менән һиндәй калаларға барып була?

2. Поездар Башкортостандың һиндәй станцияларында туктала?

3. Автобус менэн кайза барырга мөмкин?
4. Һез йәшәгән урында ниндәй транспорт йөрөй?

Т 2. Һораузарға телдән яуап бирегез.

Сәйәхәт итергә яратаһығыҙмы? Нимәлә сәйәхәт итеү окшай (автобуста, поезда, самолётта, атта, велосипедта, йәйәү һ. б.)?

П 3. Диалогты ролләп укығыз, үзгәртеп төзөгөз.

- Сәләм, Әлфиә!
- **Һаумы, Гөлнур!**
- Байрам көндәрәндә өйзә булаһыңмы?
- **Юк, Әбйәлилгә өләсәйемдәргә барам.**
- Касан китәһең?
- **Белмәйем. Әле әсәйем билет алмаған.**
- Ярай, һиңә хәйерле юл!

сэйэхэт итэ — путешествует
йэйэү — пешком

урынлашкан —
расположился
аша — 1) ешь; 2) через
атта — на лошади

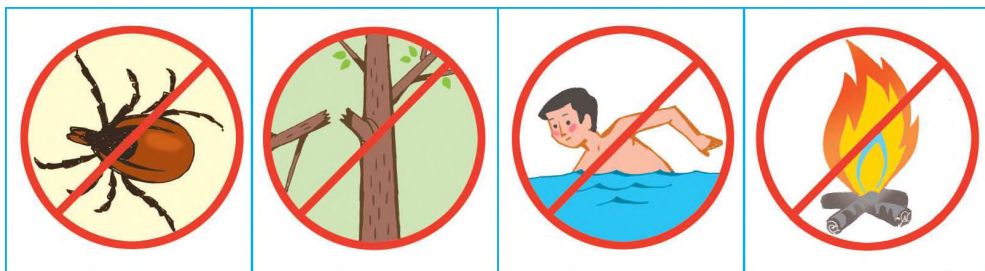
53 **Нимэ менэн? Нисек? На чём? Как?**

A 1. Тексты тыңла, һораузарға яуап бир.

Уралдың бөгөн кәйефе шәп. Улар класс менән Ағизел буйына сығалар. Урал рюкзак йыя башланы. Әсәһе вак бәләш бешергәйне. Рюкзакка бәләш, термос менән сәй һалды. Планшетты ла онотманы. Көнө буйы йылға буйында планшетта уйнарга кәрәк бит.

1. һез тәбиғәткә ял итергә сығанығызмы?
2. Урал рюкзагын дәрәс йыйғанмы?
3. һез ял итергә нимә алыр инегез?
4. Ял иткәндә планшет кәрәкме?

п 2. Ошо билдәләргә беләһегезме? Улар нимә аңлата?

Т 3. Тәбиғәттә үзәңде нисек тоторға кәрәк? Проект төзөгөз.

кәйеф — настроение
көнө буйы — целый день

54 Нимә менән? Нисек? На чәм? Как?

А 1. Тексты тыңла, һорауға яуап бир.

Әсәйем Төркиәгә барырға билет алған. Өләсәйем:
— Башкортостанда ниндәй матур урындар бар.
Әллә кайза Төркиәгә йыйынғандар, — ти.

— Өләсәй, ә һин кайза барыр инең?

— Мин, улым, «Янғантау» шифаханаһына барыр инем. Янғантауҙан бик файзалы пар сыға, ул быуындарҙы дауалай.

— Ярай, өләсәй, үскәс, һиңә путёвка алып бирермен.

Башкортостандың кайһы райондарында булғаның бар?

П 2. Диалогты ролләп укығыз, үзгәртеп төзөгөз.

— Алло, Урал, сәләм! Хәлдәр нисек?

— Сәләм, Тимур! Хәлдәр яҡшы.

— «Ассы» шифаханаһы окшаймы?

— Әйе, бында бейек тауҙар, карағайҙар күп.
Хатта айыуҙар ҙа бар, тизәр.

— Нисек ял итәһең?

— Көн дә велосипедта, роликта йөрөйөм,
бассейнда йөзәм, рәхәт.

Т 3. Янғантаузың тарихы буйынса проект эше төзөгөз.

йыйынғандар — собрались

быуындар — суставы

55 **Нимә менән? Нисек?** **На чәм? Как?**

А 1. Тексты тыңла, һорауҙарға яуап бир.

Өфө урамында

Өфө калаһында көн һайын маршрут буйынса автобустар, троллейбустар, трамвайҙар пассажирҙар ташый. Черниковка, Сипайлово, Шакша, Дим биҫтәләренә барыу хәҙер бер ни тормай. Маршрутты бел һәм ултыр ға кит.

Башкортостанда хәҙер машиналар эшләнә. Өфөлә — троллейбустар, Нефтекамала — автобустар, Бәләбәйҙә еңел машиналар йыйыла.

Трамвайҙы Башкортостан Силәбе өлкәһенән һатып ала.

1. Өфө калаһында йөрөгән транспорт тураһында нимәләр белдең?

2. Текста транспорттың ниндәй төрө тураһында әйтелмәгән?

2. һүрәттәрҙе кара. Уларҙы сағыштыр һәм һөйләмдәр төзө.

Кулланыу өсөн һүҙҙәр: кыйбатыраҡ / арзаныраҡ; шәберәк / яйыраҡ; яҡшыраҡ / насарыраҡ.

Т 3. Предметтарзы сағыштырыу өсөн башкорт телендә һүзгә ниндәй ялғаузар кушыла? Кағизә сығарығыз.

П 4. «Без азаштык» темаһына диалогты тәүзә башкортса укығыз, шунан уң бағаналағы тәржемә менән сағыштырығыз. Дөрөс аңлаганһығызмы?

— Наумыһығыз! Әйтегез әле, Нестеров музейына без дөрөс барабызмы?

— Юк, дөрөс түгел.

— Ә нисек барырға?

— Тыңлағыз: унда йә йәү барырға алыс. Автобуска ултырығыз.

— Унда ниндәй автобус бара?

— Утыз беренсе.

— Рәхмәт.

— Здравствуйте! Скажите, пожалуйста, мы правильно идём к музею Нестерова?

— Нет, неправильно.

— А как дойти?

— Послушайте: идти пешком туда далеко. Садитесь на автобус.

— А какой автобус туда идёт?

— Тридцать первый.

— Спасибо.

- А** 1. Тексты тыңла, һораузарға яуап бир.

Хәйлә

Бер көн иртә менән кроска әзерләндөк. Унда класс менән класс ярышырға тейеш. Тезелдек тә старттан ыскынып киттек. Сабир миңең менән йәнәш бара. Шундай етез елдерә. Мин дә унан калышмаҗка тырышам. Минән алда барыусылар күп. Бына тағы берәүһе узып китте.

Миңең хәлем бөтә башланы. Ә бараһы ер күп әле. Мәктәп стадионын үтергә, унан гараждар янынан паркка барып етергә кәрәк. Ундағы һәйкәлдә урап, килгән юлдан кире йүгерергә кәрәк.

Башыма бер уй килде: паркка барып йөрөргә түгел, гараждар араһына инеп йәшенәм дә, малайзар кире килгәндә, уларға кушылам да китәм.

Шулай эшләнем дә куйҙым.

(Фәли Ибраһимовтан)

1. Сабир нисек йүгерә?
2. Кросс маршруты ниндәй?
3. Әсәрзәге малайзы герой тип әйтеп буламы?
4. Уның хатаһы нимәлә?

! Хәрәкәттә — бәрәкәт. Движение — жизнь.

- п** 2. Диалогты укығыз, уға окшатып һөйләшеү ойошто-роғоз.

— Бөгөн кайза барабыз?

— Кудә мы сегоднә идәм?

- А** 1. Тексты укығыз, һораузарға яуап бирегез.

Юл

Юлһыз тормош юк. Хәзер транспорт төрзәре күп. Берәүзәр машинала, икенселәр автобуста елдәрә. Кайһы бер кешеләр троллейбус һәм трамвайға бара. Кемдер һыу юлын үз күрә: теплоходтар, яхтапар, кәмәләр сәйәхәтсене кәрәкле урынға илтә. Поезда сәйәхәт итеү уңайлы: тәзрәнән карап, донъя күрәп бараһың. Йоклап та алырға була. Иң тиз транспорт — самолёт. Бер көн эсендә донъяның иң алыс сигенә барып етергә мөмкин.

Юлда йөрөүзең үз кағизәләре бар. Уларзы машина йөрөтөүселәр генә түгел, йәйәүлеләр зә якшы белергә тейеш. Кағизәне бозған кешенең бәләгә орауы мөмкин.

(«Мәктәп календары»нан)

1. Юл йөрөү кағизәләре ни өсөн кәрәк?
2. Троллейбус һәм трамвай ни яғы менән оқшаш?

- П** 2. Көләмәсте укығыз, әңгәмә короғоз.

Автобуста кешеләр күп. Бер бабай баһып тора, эргәһендә бер малай ултыра. Бер кеше:

— Ниңә ололарға урын бирмәйһең? — тип һораған малайҙан.

Малай, гәжәпләнеп:

— Ул үзөмдөң олатайым бит, — тип яуаплаған.

Юл кағиҙәләрен хәтерәңдә тот!

Юл йөрөү кағиҙәләрен бозма.

Урам аша сыкканда телефондан һөйләшмә.

Туктап торған автобустың артынан, трамвайзың алдынан сык.

Юлда барғанда кыскырып һөйләшмә.

Транспортта оло кешеләргә урын бир.

3. Юл билдәләрен беләһеңме? Төркөмдә бер-берегезгә тикшереп карағыҙ.

Киҫәтеүсе билдәләр:

Тыйыуы билдәләр:

Күрһәтеүсе билдәләр:

Сервис билдәләре:

Алма ағасынан алыс
төшмәй.

Бер тиренән тун булмаҫ.

Күп йөрөгән күп күрә.

Күп укыһаң, күп белер-
һең.

Бүрәнә үтә бүре күргән.

Белем — кош, акыл —
канат.

Ете кат үлсә, бер кат
киҫ.

Йөз һум аксаң булғансы,
йөз дуҫың булһын.

Кейемгә карап каршы
алалар, акылға карап оза-
талар.

һүз дауалай, һүз яралай.

Кешегә сокор казма,
үзең төшөрһең.

Ни сәһсәң, шуны урыр-
һың.

Себеште көз һанайзар.

Теле юктың иле юк, иле
юктың көнө юк.

Тимерзе кызыуында һук.

Ут менән уйнама, үзең
көйөрһең.

Яблоко от яблони неда-
леко падает.

Из одной овчины шубу
не сошьёшь.

Кто много путешествует,
тот много видит.

Кто много читает, тот
много знает.

Увидел пень через
плетень.

Знание — птица, ум —
крылья.

Семь раз отмерь, один
раз отрежь.

Не имей сто рублей,
а имей сто друзей.

По одёжке встречают,
по уму провожают.

Слово лечит, слово и
калечит.

Не рой другому яму,
сам в неё попадёшь.

Что посеешь, то и по-
жнёшь.

Цыплят по осени считают.

Без языка нет отчизны,
без отчизны нет жизни.

Куй железо, пока горячо.

Не играй с огнём —
обожжёшься.

Хезмәтенә күрә хөрмәте.
Юрғаныңа карап аяк
һуҙ.

Йәйзең бер көнә йылды
туйғыра.

Эшләһең — тир сыға,
тир менән сир сыға.

һуң булһа ла, уң булһын.

Һаран ике түләй.

Үзеңде зурлама, кешене
хурлама.

Сананы — йәй, арбаны
кыш әзерлә.

Бүренән курккан урман-
ға бармаҫ.

Кешенең кем икәннен бел-
гең килһә, төсөнә карама,
дуһына кара.

Куркканға куш күренә.

Байрам ашы — кара-
каршы.

Зурлык буй менән түгел,
уй менән.

Баш һау булһа, бүрек
табылыр.

Ашыккан ашка бешкән.

Уңһаң да үзең, туңһаң
да үзең.

Әкрән барған тиз етер.

Яңғызлык әжәлдән яман.

По труду и честь.

По одежке протягивай
ножки.

Летний день год кормит.

Человек от лени болеет,
от труда здоровеет.

Лучше поздно, чем
никогда.

Скупой платит дважды.

И сам не зазнавайся, и
других не унижай.

Готовь сани летом, а те-
легу — зимой.

Волка бояться — в лес
не ходить.

Скажи мне, кто твой
друг, и я скажу, кто ты.

У страха глаза велики.

Долг платежом красен.

Велик телом, да мал
умом.

Была бы голова, шапка
найдётся.

Поспешишь — людей на-
смесишь.

На Бога надейся, а сам
не плошай.

Тише едешь, дальше
будешь.

Одиночество хуже смерти.

1. Наумы, мәктәп!	3	Здравствуй, школа!	3
1) Үтелгәндәрҙе кабатлау ..	3	Повторение изученного	3
2. Мин танышам	5	Я знакомлюсь.....	5
2) Һин кем?	5	Ты кто?	5
3) Һин кайҙа йәшәйһең? ...	8	Где ты живёшь?.....	8
4–7) Һин кайҙан?.....	10	Ты откуда?	10
3. Мин белем алам	18	Я получаю знания	18
8–9) Был нимә? Бармы? ...	18	Что это? Есть ли?.....	18
10–12) Нимәһеҙ?	22	Без чего?.....	22
4. Мин һәм миңең ғаиләм ..	27	Я и моя семья.....	27
13) Кем? Нимә эшләй?	27	Кто? Что делает?.....	27
14–17) Нимә эшләргә		Что должен делать?	29
тейеш?	29		
5. Мин һөнәр һайлайым	37	Я выбираю профессию	37
18–20) Кем кайҙа эшләй? ...	37	Кто где работает?.....	37
6. Мин тәбиғәтте яратам	45	Я люблю природу.....	45
21–30) Нимәләп? Нимә		Что? Что делают?	45
эшләйҙәр?.....	45		
7. Миңең яраткан мизгеләм ..	66	Моё любимое время года ..	66
31–40) Нимә? Нимә эшләй? ..	66	Что? Что делает?.....	66
41–42) Миңең яраткан		Моё любимое	
мизгеләм	86	время года.....	86
8. Миңең гардеробым	90	Мой гардероб	90
43–48) Ниндәй?	90	Какой?	90
9. Миңең тыуған көнөм	104	Мой день рождения	104
49–51) Касан?.....	104	Когда?	104
10. Мин сәйәхәтсе	110	Я путешественник	110
52–58) Нимә менән?		На чём? Как?	110
Нисек?	110		
Тел күрке — мөкәл	120	Мысли краса — пословица ..	120

Учебное издание

Давлетшина Мархаба Саяфаровна
Кинзябаева Нафиса Наилевна
Садыкова Гульназ Мухаметовна

БАШКИРСКИЙ ЯЗЫК

**Учебное пособие для 3 класса для изучения башкирского языка
(как государственного) в общеобразовательных организациях
с русским языком обучения**

(на башкирском и русском языках)

Укыу баҫмаһы

Дәүләтшина Мәрхәбә Сәйәфәр кызы
Кинйәбаева Нәфисә Наил кызы
Садыкова Гөлназ Мөхәмәт кызы

БАШКОРТ ТЕЛЕ

**Укытыу рус телендә алып барылған дейәм белем биреү ойошмаларының
3-сө класы өсөн башкорт телен (дәүләт теле буларак) өйрәнеү өсөн
укыу кулланмаһы**

Редакция мөдире Г. А. Раянова
Мөхәррире Ә. А. Баһаманова
Рәссамы А. Ә. Василев
Бизәләш мөхәррире А. Р. Мөхтәрүллин
Техник мөхәррире Г. Р. Исхакова
Корректорлары Г. Ә. Таһирова, Г. Ф. Закирова

Бағырға кул куйылды 06.10.2017. Форматы 70×90¹/₁₆. Офсет қағызы. JournalSans гарнитураһы.
Офсет ысулы менән бағылды. Шартлы бағыма таб. 9,06+0,29 форз. Шартлы буяу отт. 38,02.
Иҗәп-нәшер таб. 5,34+0,48 форз. Тиражы 38440 дана. Заказ 1.0198.17.

Башкортостан Республикаһының Зәйнәб Бишева исемендәге
Башкортостан «Китап» нәшриәте дәүләт унитар предприятиеһы.
450001, Өфө, Октябрь проспекты, 2.

ЫЛАСЫН

КАРЛУҒАС

ӨКӨ

ТОРНА

КЫР ҚАЗЫ

АҚСАРЛАҚ

ҺАЙЫСҚАН

БӨРКӨТ

бал корто

энәґарак

куңыз

күбәләк

үрмәксе

йылан

кыґала

кускар

бака

кеґәртке

ташбака